

DEDE KORKUT'TAKİ TEPEGÖZ

(Sayfa 1-20)

Dursun Can EYÜBOĞLU

Araştırmacı Yazar, Şair
Türkiye-İstanbul
dursuncaneyuboglu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Öz

Dede Korkut Destanları birçok konu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Bunlardan biri Tepegöz'dür. Tepegöz'ün adı Dede Korkut Kitabı'nda bir boyda geçmektedir. Yokluklar, eksiklikler, sevgisizlik ve nefret, Tepegöz tipini şekillendirmiş, en sonunda Tepegöz, Oğuzlar'ın başına bela olmuştur. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Dede Korkut'ta tarihi en eski anlatılardır. Bu iki anlatının kökeni mitolojiktir. Bu iki anlatı mitolojiye ve inanışlara dayanmaktadır. Ancak tarihi süreç içerisinde, Türk tarihine paralel olarak, bir destanlaşma ve tarihileşme sürecine girmiş, kısmen tarihi kahramanları da bünyesine katarak, büyük oranda mitolojik, kısmen destani-tarihi bir görünüm de kazanmışlardır. Dede Korkut'taki Tepegöz tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Tepegöz'ün ve tek gözlü devlerin, en batıdan en doğuya kadar bütün Türk Dünyası'nda yaygın bir şekilde görülmesi, bu anlatı ve tipin ne kadar eski olduğunu da göstermektedir. Tepegöz Hikâyesi, Türklerin atalarının avcılık toplayıcılıkla uğraştıkları devirden hayvancılık ile uğraştıkları devre geçişlerinin bir yansımasıdır. Binlerce yıl öncesinden gelen, kökeni eski Türk Kamlarının/Şamanlarının kötü ruhlarla mücadelesini anlatan mit, inanış ve efsaneler (Tepegöz), tarihi süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımlarda, eski Türklerdeki aslan tarafından büyütülen çocuk hakkındaki efsane (Arslan Çocuk Hikâyesi) ile kaynaşmış, bu kaynaşma da Basat adlı bir kahramana ve Dede Korkut Oğuzlarına uyarlanmış, böylece altyapısında birçok mit, inanış, efsane ve tabakayı bünyesinde barındıran Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ve Basat-Tepegöz tiplerinde Türk tarihine paralel olarak uzanan birçok tarihi tabaka bulunmaktadır. Türk Dünyası'nın birçok bölgesinde ve başka milletlerde Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un farklı varyantları bulunmaktadır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Tepegöz örneğinde topluma birçok mesajlar verilmektedir. Bu makalede, Dede Korkut'taki Tepegöz; adı, ailesi, tarihteki, Dede Korkut'taki ve destanlardaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Tepegöz, Basat, Aruz, Kıyan Selçük.

TEPEGOZ IN DEDE KORKUT

Abstract

Dede Korkut Epics, contain important information about many subjects. Many people are mentioned in Dede Korkut. One of them is Tepegoz. The name of Tepegoz is mentioned in one epic in The Book of Dede Korkut. Poverty, deficiencies, lack of love and hatred shaped the type of Tepegoz, and in the end, Tepegoz became a nuisance to the Oghuzs. Basat Tepegoz'u Oldurdugu Boy and Duha Koca Oglu Deli Dumrul Boyu, are the oldest narratives in Dede Korkut. The origin of these two narratives is mythological. These two narratives are based on mythology and beliefs. However, in the historical process, parallel to Turkish history, they entered an epic and historicization process, and by incorporating partly historical heroes, they gained a largely mythological, partly epic-historical appearance. There are many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which goes deep into history, in the Tepegoz type in Dede Korkut. The fact that the cyclops and one-eyed giants are common throughout the Turkic World, from the west to the east, also shows how old this narrative and type is. The Tepegoz Story is a reflection of the transition from the period when the ancestors of the Turks were engaged in hunting and gathering to the period when they were engaged in animal husbandry. Myths, beliefs and legends (Tepegoz) dating back thousands of years, the origin of which tells about the struggle of the old Turkic Kams/Shamans with evil spirits, were transferred from generation to generation in the historical process, and were fused with the legend about the child raised by a lion (Arslan Child Story) in the ancient Turks, It was adapted to a hero named Basat

and the Dede Korkut Oghuzes, thus Basat Tepegoz'u Oldurdugu Boy created, which includes many myths, beliefs, legends and layers in its infrastructure. There are many historical layers that run parallel to Turkish history in Basat Tepegoz'u Oldurdugu Boy and Basat-Tepegoz types. There are different variants of the Basat Tepegoz'u Oldurdugu Boy in many parts of the Turkic World and in other nations. In Basat Tepegoz'u Oldurdugu Boy, many messages are given to the society in the example of Tepegoz. In this article, Tepegoz in Dede Korkut; his name, family, place in history, Dede Korkut and epics were examined.

Keywords: Dede Korkut, Tepegoz, Basat, Aruz, Kiyani Selcuk.

GİRİŞ

Türk halk edebiyatı içerisinde destanın önemli bir yeri vardır.

“Destan, tarihin derinliklerinde, milletlerin yaşamındaki önemli olay veya dönemlerin hafızalarda yer edecek ve dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılacak bir şekilde milletin fertleri arasında genişleyerek yayılan ve kendine has bir üslubu olan anlatılardır. Destanlar, uzun tarihi süreç içerisinde ortaya çıktığı milletin yaşantısına ve gelişimine paralel bir şekilde gelişen, içerisinde toplumun dil, kültür, edebiyat, mitoloji, inanış, gelenek ve görenek, örf ve adet, sosyal ve siyasi kurumlar, askeri faaliyetler, yiyecek-içecek, giyim-kuşam ve gündelik yaşam gibi çok geniş bir alanı kapsayan bilgiler içeren, başlangıçta sözlü olarak ve bir müzik aleti eşliğinde söylenen, tarihi süreç içerisinde çeşitli şekillerde yazıya geçirilen milli anlatılardır. Destanlar, bir milletin kendini ifade şeklini gösterir, o milleti tanımamızı ve anlamamızı sağlar. Destanlar, milletin gerçekten yaşanmış olduğuna inandığı, süslü bir dil kullanarak dile getirdiği, atalarına dair hatıralarını içeren sözlü, destani tarihleridir” (Eyüboğlu, 2019: 50). Türk destanları içerisinde önemli bir yeri olan Dede Korkut'un önemi konusunda birçok şey söylenmiştir. *Korkut* (Eyüboğlu, 2019: 16-28) eserimizde bunların önemli bir kısmına yer vermiştik. Dede Korkut'un önemini ortaya koyan sözlerden birkaçı şöyledir:

Ali Şir Nevai, Korkut Ata hakkında şu ünlü sözünü söylemiştir:

(Korkut Ata) “Türk ulusu arasında şöhreti öyle fazladır ki başka şöhrete ihtiyacı yoktur. Kendisinden yıllarca öncekini ve (yine) kendisinden yıllarca sonraki geleceği haber vermiştir. Çok öğüdü içine alan özlü sözleri ortadadır” (Kocasavaş, 2014: 143).

Fuat Köprülü, Dede Korkut'un büyük önemini şöyle dile getirmiştir:

“Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar” (Ergin, 2017: 7).

Azizhan Tanrıverdi, Dede Korkut hakkında şöyle demiştir:

“Tarihde çok kitaplar olup, heç şüphesiz ki, bundan sonra da olacak. Her kitabın da öz dünyası, öz deyeri vardır: kitab var ki, onu eline almak istemirsen; kitab var ki, onu vereklemekle kıfayetlenirsen; kitab var ki, onun hakkında nese bir yazı yazır ve bir daha ona müraciat etmirsen; kitab var ki, onu cemi birce defa okumakla manevi dünyanı zenginleştirirsen...; kitab da var ki, ruhuna hakim kesilir, ruhunu ovsunlayır, ruhunu silkeleyerek seni daim onun hakkında yazı yazmağa, söz demeye sövk edir. Menim üçün, hem de tekce menim üçün yok, her bir Türk üçün, her bir edebiyat bilicisi üçün bela nadir ince cemi 154 sahifeden ibaret olan ... “Kitabi-Dedem Korkud ala lisani-taifeyi-oğuzan”dır” (Tanrıverdi, 2014: 16).

Barış Manço, Dede Korkut hakkında şöyle demiştir:

“Büyük Türk masalcısı, en büyük Türk masalcısı Dede Korkut” (Özdamar, 2014: 128).

Hande Devrim Küçükebe, Dede Korkut'un öneminden bahsetmiştir:

“Türk edebiyatının yapıtlarından, dünya edebiyatının da en önemli destani eserlerinden olan Dede Korkut Kitabı; edebiyat, dil bilimi, tarih, antropoloji ve halk bilimi açısından bir hazine niteliğindedir” (Devrim Küçükebe, 2015: 108).

Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri Dresden'de, diğeri ise Vatikan'da bulunmuştur. Dresden nüshası 19. yüzyılın başında, Vatikan nüshası ise daha yakın bir dönemde bulunmuştur ve 1950'den beri bilinmektedir. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genel olarak Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın, Dresden nüshası on iki, Vatikan nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut ile ilgili yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14).

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindkiler bakımından verilen ad ise *Oğuzname*'dir. *“Dede Korkut hikâyeleri boy şeklinde Oğuzname'lerdir”* (Ergin, 1989: 30).

Dede Korkut Hikâyeleri, her biri tek başına bağımsız ve tamam bir hikâye olarak karşımıza çıkmakta, fakat hepsi birden ayrıca büyük bir bütün oluşturmaktadır. Bu bütünün konusu, maceraları, yaşayışı ve yaşam görüşleri ile geniş Oğuz topluluğudur. Aynı ayrı olarak hikâyelerin konusu ise bu topluluk içindeki beylerin teker teker başlarından geçen çeşitli maceralardır. Hikâyeleri bir bütün oluşturacak şekilde birbirine bağlayan asıl nesne, hikâyelere dağıtılarak esere yerleştirilmiş olan sosyal tablodur. Bu tablo, aynı devirde, aynı bölgede, bir hanın etrafında belirli bir hanlık düzeni içinde toplanmış bulunan Oğuz derebeylerini canlandırmakta olup, başta bütün beylerin kendisine tabi oldukları bir han vardır. Hikâyeler, aynı devirde aynı bölgede yaşayan ve birbirlerine çeşitli şekillerde bağlı bulunan Oğuz beyleri etrafında toplanmıştır. Her hikâye, esas olarak bir beyin macerası olsa da, az veya çok diğer beylerin de katıldıkları veya adlarının karıştığı bir olaylar silsilesidir. Ön planda beyler bulunmakla birlikte, beylerin çevresi ve yaşayışı canlandırılırken, âdetleri, gelenekleri ve çeşitli yönleri ile bütün bir Oğuz kavminin yaşamı bu hikâyelere yansıtılmıştır ki, bu durum bütün hikâyelere yayılmıştır. Böylece olayları bakımından birbirinden ayrılan hikâyeler tek bir topluluk yaşamının, bütün bir Oğuz kavminin yaşayış ve dünya görüşlerinin etrafında toplanmaktadır. Hikâyelere bu gözle bakınca, asıl anlatılmak istenen şeyin Oğuz kavmi ve yaşamı olduğu, hikâye kahramanlarının ise buna örnek ve vesile olmak üzere seçilmiş olduğu görülmektedir. Bu yüzden kişileri ilgilendiren olaylar anlatılırken hikâyelerde Oğuz sözcüğü kullanılarak sık sık Oğuzların yaşamına atıflar yapılmaktadır. Hikâyelerin sonlarında hepsine aynı ad verilerek her birinin bir Oğuzname olarak nitelendirilmiş olması da bunu göstermektedir (Ergin, 1989: 23-25).

Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Bu kişilerden biri Tepegöz'dür. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Tepegöz'ü; adını, ailesini, tarihteki, Dede Korkut'taki ve sözlü kültürdeki yerini inceleyeceğiz.

1. Tepegöz'ün Adı

Tepegöz, Dede Korkut Kitabı'nda *Depegöz* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 322; Ercilasun, 2004: 64). Tepegöz (Depegöz)'ün adı, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da 62 defa geçmektedir. Tepegöz (Depegöz)'ün adı diğer boylarda geçmez (Sakaoğlu, 1998b: 23).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Tepegöz, başında tek gözü olduğu için bu adı almıştır. Orta Asya rivayetlerinde adı *bir köz* veya *yalnız gözlü dev*'dir; Kazak Türklerindeki adları, *biz közdi deyip, iselsiz köz ve isalsiz közdi döv*'dir; Türkmenlerdeki adları, *eke (bir) köz, eke közdi döv ve çene köz*'dür (Gökyay, 2006: 1264'ten aktaran Şenocak, 2016: 1315).

Ali Berat Alptekin'e göre, Tepegöz Hikâyesi; Anadolu ve Balkanlardaki sözlü kaynaklarda *Tepegöz*, Azerbaycan'da *Kellegöz*, Orta Asya'da ise *Yekegöz* adıyla sözlü kaynaklarda anlatılmakta olup, yüzlerce varyantı tespit edilmiştir (Alptekin, 2008: 413).

Saim Sakaoğlu'na göre, Tepegöz'ün Anadolu'da yirmiden fazla varyantı tespit edilmiştir. Tepegöz'ün Anadolu varyantları, *Tepegöz, Kellegöz, Tepegözler, Gözü Tepede, Tek Göz* vb. adlarla anlatılmaktadır (Sakaoğlu'dan aktaran Gülensoy, 2004: 88).

Fuzuli Bayat'a göre, Anadolu efsanelerinde tek gözlü kavimden bahsedilir ki, Tepegöz bu kavmin lideridir. Anadolu'nun değişik yerlerinde bu efsanenin başka varyantları görülebilir. Anadolu efsaneleri, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un yakın şeklidir. Tepegöz'ün adı; Kazak varyantında *Birgözdi Dev*, Kırgız varyantında *Jalgızgöz*, Karakalpak varyantında *Jalgızgözdi Doo*, Türkmen varyantında *Egegöz* olarak geçmektedir (Bayat, 2003: 24-25). Sema Önal'a göre, günümüzde bile birçok cansız nesneyi metafor yoluyla insan bedeniyle ilişki kurarak açıklarız; dağın sırtı, tepenin başı, iğnenin gözü, tarağın dişi vb. örneklerinde olduğu gibi. Göz veya göze kelimesini mecazi anlamda kullanırız ki, *"tek göze veya tek göze evim olsun"* gibi ifadelerle rastlarız, böylece açık olan bir yeri ifade ederiz. Doğayla iç içe yaşayan insanlar ormanlık alanlardaki açıklıkları veya dağlık yerlerdeki genişlikleri göz olarak nitelendirmişlerdir. Buradan yola çıkarak, *Tepegöz*, dağlarda, tepelerde ya da yüksek ormanlık alanlardaki açıklıklarda bulunan ormanlık dağlık alanları yurt edinmiş, medeniyetten uzak yaşayan kimseleri veya toplumuna ihanet edip toplumdaki ahengi bozmuş, toplumda boşluk, delik, açıklık meydana getirmiş kişileri veya grupları anlatmak için kullanılmış olabilir (Önal, 2015: 132).

Nesrin Feyzioğlu'na göre, tek gözlü olmak her şeyden önce biyolojik bir anomali olup, Türkiye Türkçesi'nde bugün kullanılan *tepegöz* deyimini bir bakıma gözle beyin arasındaki zafiyeti karşılamaktadır (Feyzioğlu, 2004: 55). Kamran Aliyev'e göre, Tepegöz, Dede Korkut Destanları'nın yapısında tek çirkin ve mitolojik düşman karakteri olup, doğduğu andan itibaren adı belli olan Tepegöz'ün ismi kendisinden, yüzünden ve gözünden gelmektedir (Aliyev, 2018: 129).

2. Tepegöz'ün Ailesi

Tepegöz'ün babası Konur Koca Sarı Çoban'dır: Konur Koca Sarı Çoban, Dede Korkut Kitabı'nda *Konur Koca Sarı Çoban* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy*'da geçer (Gökyay, 1973: 321; Ercilasun, 2004: 64). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Sarı Çoban, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü

Boy'da, Aruz'un çobanı olarak bir yerde geçmektedir ki, burada *Sarı*, bir oymak adından çok, renk bildiren bir sıfat olmalıdır. Konur Koca Sarı Çoban, Peri kızını hamile bırakmış, ondan *Depegöz* (*Tepegöz*) adlı Oğuz'un başına bela olan bir oğlu olmuştur (Gökyay, 1973: 321, CLXXV).

Tepegöz'ün annesi Peri Kızı'dır: Peri Kızı, Dede Korkut Kitabı'nda *Perri*, *Perri Kızı* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy*'da geçer (Gökyay, 1973: 105).

Tepegöz'ün üvey babası Aruz'dur: Aruz, Dede Korkut Kitabı'nda *Aruz*, *Aruz Koca* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 4 boyda geçer: *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy*, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*, *Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy*, *İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy* (Gökyay, 1973: 319; Ercilasun, 2004: 63). Aruz/Uruz Koca, Dış Oğuz (Bozoklar) kolunun beyidir; Beylerbeyi Kazan'ın dayısıdır; lakabı *at ağızlı*'dır, kendisi aynı zamanda *koca* (*yaşlı*) sözcüğü ile de nitelenmiştir; iki oğlu vardır: Kıyan Selçuk ve Basat; Kıyan Selçuk, Tepegöz ile yapılan mücadelelerde ödü sızdırmış, Basat ise Tepegöz'ü yenmişti. Aruz/Uruz Koca, beden yapısına dair söylenen sözlere göre, çok uzun boylu, kolları ve bacakları zayıf ve inceydi (Sümer, 1959: 427-428). Tepegöz'ün üvey annesinin adı bilinmemektedir:

Tepegöz'ün üvey kardeşi Basat'tır: Basat, Dede Korkut Kitabı'nda *Basat* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 2 boyda geçer: *Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy*, *İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy* (Gökyay, 1973: 320; Ercilasun, 2004: 64). Faruk Sümer'e göre, *Tepe-Göz* adlı korkunç ve olağanüstü bir yaratık ile savaştan Basat, Oğuz Eli'nin Boz-Ok, yani Dış Oğuz kolunun başı, Uruz Koca'nın küçük oğlu, Kıyan Selçuk'un kardeşidir. Basat'ın adı sadece kendi destanında değil, ayrıca sonuncu boy olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da da geçmektedir. Bu boydaki kardeş kavgasında, yani Üç-Ok (İç-Oğuz) ve Boz-Ok (Dış-Oğuz) arasında düşmanlık çıkararak, babası Uruz Koca'nın metbuu Kazan'a ayaklandığı sırada, Basat'tan korkulan bir şahsiyet olarak bahsedilmiştir. Beylerbeyi Salur Kazan'ın inakı boz aygırlı Beyrek, çıkan bu düşmanlık nedeniyle Basat'ın ordasını basıp herşeyini eline geçireceğinden kaygılanmıştı. Basat'ın ağabeyi Kıyan Selçuk'un Tepegöz ile yapılan savaşlarda ödü sızdırmış olduğu söylenmiştir. Basat da, ağabeyinin öcünü almak için Tepe-Göz ile savaşıma karar vermişti. Tepegöz ile yapılan savaşlarda Oğuzlar'dan çok sayıda kimse de ölmüştü. Basat, Tepegöz'ü yenip öldürmüştü ve ihtimal kardeşinin ve eldaşlarının öcünü almıştı (Sümer, 1972: 388-389).

Tepegöz'ün üvey kardeşi Kıyan Selçuk'tür: Kıyan Selçuk, Dede Korkut Kitabı'nda *Kıyan*, *Kıyan Selçuk* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Koyan Selçuk* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy*'da geçer. Türkmen varyantında adı bir boyda, *Bamsım Birek*'de geçer (Gökyay, 1973: 327; Erdem, 1998: 801; Ercilasun, 2004: 64). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Kıyan Selçuk, Dış Oğuz beylerindendi ancak İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Dış Oğuz isyanında, kendisi ya da oğlu Dünder bu ayaklanmaya katılmamışlardı. Kıyan Selçuk'e hikâyede ayrı bir yer verilmemiş, ancak kendisinden Dünder'in babası ve Aruz'un oğlu olarak söz edilmiştir. *Yazıcıoğlu Oğuznamesi*'nde, *Kıyan Selçuk* yerine *Kıyan Busat* ifadesi geçmektedir. *Kıyan* sözü bir özel adın bir parçası olmaktan ziyade bir sıfattır. *Kıyan* kelimesi Kazanca (Tatarca) ve Başkurtçada "*kurnaz, keskin zekalı*" anlamında kullanılmaktadır. Karacuk Çoban'ın iki kardeşinden birinin adı da *Kıyan Gücü*'ydü. İmami'nin *Hannamesi*'nde *Deş-i Kıyan* (*Kıyan Çölü*) adı geçmektedir. Herhalde Kınuk kabilesinden olan *Selçuk*'la bu *Selçuk*'ün ilgisi olmasa gerektir (Gökyay, 1973: CLXVII-CLXVIII).

Tepegöz, bir çobanın bir peri kızının ırzına geçmesi sonucu gayrimeşru bir ilişkiden doğmuş, babası tarafından terkedilmiş, anası tarafından sahiplenilmemiş, normal bir aileye sahip olamamış, üvey bir ailede büyümüş, daha sonra üvey ailesinden de kovulmuştur. Bütün bu yokluklar, eksiklikler, sevgisizlik ve nefret, Tepegöz tipini şekillendirmiş, en sonunda Tepegöz, Oğuzlar'ın başına bela olmuştur. Burada destan, aile kavramının ve kurumunun ne kadar önemli olduğunu göstermekte, aile, ana-baba-kardeş sevgisinin ne kadar önemli olduğunu, bunların eksikliğinin toplumda ne gibi sonuçlara yol açabileceğini örneklemektedir. Dede Korkut'ta, normal bir aileye sahip olmayan, sevgisiz ve nefretle büyüyen tek kişi Tepegöz'dür ve sonuçları ortadadır.

3. Tarihte Tepegöz

Türkler arasındaki Tepegöz'e dair en eski bilgiler, bizim tespitlerimizle, Tepegöz anlatısının eski bir varyantı *İbn Fadlan Seyahatnamesi*'nde görülmektedir. Buradaki Tepegöz'ü andıran dev cüsseli bir adam çift gözlü olsa da, adamın anlatımı ve yaptıkları Tepegöz'ü andırmakta ve bazı ayrıntılar, onunla ve kavmiyle ilgili rivayetler Tepegöz ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bu dev cüsseli adam ve kavmi hakkındaki bilgiler ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'u ve Tepegöz'ü andıran anlatım şekli, o devrin düşünce yapısını ve Tepegöz anlatılarına zemin hazırlayan ortamları anlamak konusunda yardımcı olabilir. 922 yılında İtil Bulgarları'na giden İbn Fadlan bu adamdan şöyle bahsetmiştir:

"Tigin el-Türki bana Bulgar hükümdarının ülkesinde çok büyük cüsseli bir adam olduğunu söylemişti. Ülkeye varınca hükümdara bu adamı sordum. O da "Evet, ülkemizde böyle bir adam vardı, öldü. Memleket halkından normal insanlardan değildi. Şöyle ki, tüccarlar her zamanki gibi Etil nehrine gitmişlerdi. Nehrin suları yükselmış

ve taşımıştı. Ansızın bir gün tüccarlardan bir grup yanıma geldi. Bana, “Ey hükümdar. Suyun (nehrin) içinde bir adam durmuş, eğer bize yakını bir kavimdense bu diyarda kalmamız mümkün değil, mutlaka yerimizi terk etmemiz gerek” dediler. Onlarla hayvanıma binip nehre gittim. Bir adam gördüm ki, benim ziram (arşınım) ile 12 arşın uzunluğunda. Büyük tencere (kazan) gibi bir başı, bir karıştan fazla burnu, iki büyük gözü, birer karıştan uzun parmakları var. Manzarası beni korkuttu. Tüccarların içine düşen korku benim içime de düştü. Ona bir şeyler söylüyorduk cevap vermiyordu. Sadece bize bakıyordu. Yurduma getirdim ve bizden üç ay uzakta olan Visu kabilesine mektup yazıp sordum. Bana cevap yazıp “Bu adam Ye’cüc ve Me’cüc kavmindendir. Bizimle onlar arasında üç aylık mesafe vardır. Onlar çıplak olup aramızda deniz bulunur. Onlar denizin karşı kıyısında dırlar. Hayvanlar gibi birbirleriyle çiftleşirler. Her gün Allah onlara denizden bir balık çıkarır. Onlardan her biri büyük bir bıçakla gelir balıktan kendisine ve ailesine yetecek kadar et keser. İhtiyacından çok keserse karnı ağrır. Ailesi mensuplarının da karnı ağrır. Çoğu defa eti kesen ve ailesi hepsi ölürler. İhtiyaçları kadar aldıktan sonra balık döner, nehre girer. Her gün aynı şey tekrarlanır. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Diğer tarafları dağlarla çevrilidir. Eskiden dışarı çıktıkları kapının önünde sed vardır. Allah onları mamur yerlere çıkarmak isterse Seddi açacak bir sebep yaratır, denizin suları çekilir, balığın denizden çıkması kesilir” diye yazdılar. İbn Fadlan der ki: Bu adamın ne olduğunu sordum, Hükümdar “Yanımızda bir müddet kaldı. Ona bakan çocuk ölüyor, hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa ölünceye kadar onu eliyle sıkıyordu. Bunu görünce, onu yüksek bir ağaca astım, orada öldü. Kemiklerini, kafasını görmek istiyorsan seninle giderim, gösteririm” dedi. Ben de “Vallahi bunu çok arzu ediyorum” dedim. Benimle bir büyük ormana gitti. Orada yüksek ağaçlar vardı. Beni altına adamın kemiklerinin, başının düştüğü bir ağacın yanına götürdü. Başı büyük bir arı kovanı, kaburga kemikleri hurma yaprakları gibiydi. Baldır ve kol kemikleri de aynı şekildeydi. Hayret ettim, geri döndüm” (Şeşen, 2010: 32-34).

Burada, “12 arşın uzunluğunda” iri cüssesi, “Büyük tencere (kazan) gibi bir başı”, “bir karıştan fazla burnu”, “iki büyük gözü”, “birer karıştan uzun parmakları” olan, Ye’cüc ve Me’cüc kavminden olan bu adam Tepegöz’ü andırmaktadır; bu kavmin hayvanlar gibi birbirleriyle çiftleşmesi de Tepegöz’ün doğumunu ve Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’daki cinsellikle ilgili mesajları akla getirmektedir; tüccarlardan bir grubun hükümdarın yanına gelip, “eğer bize yakını bir kavimdense bu diyarda kalmamız mümkün değil, mutlaka yerimizi terk etmemiz gerek” demesi, yani bu adamdan dolayı kavmin yerini değiştirmek zorunda kalması, “Ona bakan çocuk ölüyor, hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa ölünceye kadar onu eliyle sıkıyordu” ifadeleri, yani ona bakan çocuğun ölmesi, hamile kadının çocuğunu düşürmesi, bir insanı yakalarsa ölünceye kadar onu eliyle sıkması, Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’daki Tepegöz’ün tanıtımıyla benzeşmektedir. Burada dikkat çekici bir ayrıntı vardır ki, bu adam ile Tepegöz arasındaki bağı yansıtmaktadır. Bulgar hükümdarı, bu adam hakkındaki bilgiyi, kendilerinden üç ay uzakta olan Visu kabilesine mektup yazıp sormuştur. Buradaki Visu kabilesinin adı, bu adamı doğrudan Tepegöz ile ilişkilendirmektedir. Çünkü Avelbek Konratbayev’in belirttiğine göre, tek gözlü devlerle ilgili efsane, çok eski dönemlerden, Sibiry (Saka) kavimlerinden kalan bir mit olup, Sibiry halklarında tek gözlü dev Visu olarak geçmektedir (Konratbayev, 2000: 162-163). Yani İbn Fadlan Seyahatnamesi’ndeki efsane ile karışık tarihi bilgilerdeki 922 yılındaki Bulgar hükümdarının bu iri yapılı adam hakkında bilgi almak için başvurduğu üç ay uzaklıktaki Visu kabilesinin adı ile Sibiry halklarındaki tek gözlü dev (Tepegöz) Visu’nun adı aynı olup, Tepegöz efsanesi ile ortak tarihi köklerine işaret etmektedir. Anlaşılan 922 yılında İbn Fadlan’ın ziyaret ettiği İtil Bulgarları’nda, üç ay uzaklıktaki Visu kabilesinde ve o dönemde Avrasya’nın ve Orta Asya’nın birçok yerinde Tepegöz ile ilgili anlatılar oldukça yaygındı. İbn Fadlan Seyahatnamesi’ndeki bu iri yapılı adam ve kabilesi hakkındaki tarihi-efsanevi bilgiler, Tepegöz anlatısının eski bir varyantı olup, bugün için Türkler arasında tespit edilebilen Tepegöz hakkındaki en eski yazılı bilgilerdir. Böylece Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’daki Tepegöz hakkındaki bilgiler, 922 yılında İtil Bulgarları’na giden İbn Fadlan’ın yazdığı İbn Fadlan Seyahatnamesi’nde görülmektedir. Bu durum Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’un tarihi köklerinin geniş Avrasya coğrafyasında, Orta Asya’da olduğunu göstermektedir.

Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı Dürerü’t-Tican ve Gurerü Tevarihî’z-Zaman adlı eserinde, kendi döneminde elden ele dolaşan Oğuz-name adlı bir kitap olduğundan bahsetmiş ve ardından bu Oğuzname’de yer alan Basat ile Tepegöz’ün mücadelesine yer vermişti:

“Oğuzname’de ayrıca Tepegöz adlı bir yaratıktan da bahsedilir. Bahsi geçen Tepegöz eskiden Türklerin diyarlarını tahrip etmiş ve bunun yanında onların büyüklerini ve atalarını katletmiş. Söylentilere göre bu adam bir garip yaratıkmış. Başının ortasında tek bir göz varmış. On tane koçun derisini bir araya getirip bürk yapılsa onun başını ancak örtermiş. Ona kılıç ve ok işlemezmiş. Annesi, Mercan Denizi’nin (Ar. Mercanü’l-Bahr) cinlerindenmiş. Babası ise Tartura imiş. Bu kitapta Tepegöz hakkında da çok hikâyeler anlatılmıştır. ... Kitabın en sonunda Tepegöz, Türkler arasından çıkan genç ve güçlü bir yiğit tarafından öldürülmüştür. Onu öldüren kişi çağın kahramanlarından olan güçlü, kuvvetli bir yiğit olan Aruz oğlu Basat’tır. Türkler arasında kimsenin

yenemediği bir kız da çıkmıştır. Aruz oğlu Basat, yine aynı çağda yenilmez olarak görülen o kızı yenerek onunla evlenme şerefine layık olmuştur. Basat, Tepegöz'ü öldürünce adamlar, oğlanın babası Ebu Aruz'a gidip ona müjde verdiler, oğlunun o kızı yendiğini söylediler. Babası "sanki o, Tepegöz'ü de öldürmüş gibi müjde verdiniz" diye cevap verir. Bu genç Aruz oğlu Basat Tepegöz'ü nasıl öldürdüğüne dair pek çok efsane, Türkler arasında, dillerde dolaşmaktadır" (Demir, 2017: 77-78).

Mısır-Memlûk emirlerinden biri *Tepe Göz* adını taşıyordu (Sümer, 1959: 415).

Alkey Margulan'a göre, Orta Asya'da Kazak bozkırında bulunan *Tepegöz Kıyası* (*Tepegöz Tepesi*)'nin, tek gözlü dev Tepegöz'ü konu edinen efsanelerle ilgili olduğu düşünülebilir (Margulan, 2000: 141). Yani, Tepegöz'e dair hatıralar ve anlatılar, Orta Asya'daki yer adlarına, Türklerin anayurduna da yansımıştır. Bu durum Tepegöz tipini eski Türk tarihi ve coğrafyası ile ilişkilendirmektedir.

Dede Korkut'un Dresden nüshası üzerinde ilk çalışmayı yapan Heinrich Friedrich Von Diez, Tepegöz'ü Homeros'un *Odyssea*'sındaki Polyphemos ile karşılaştırmış ve Dede Korkut'taki hikâyenin daha geniş olmasına dayanarak, bu hikâyeyi Yunanlıların doğudan aldığı sonucuna varmıştır (Ergin, 1989: 57).

Wilhelm Grimm, Polyphemus'un Odise'nin hikâyesi içerisine sonradan sokulmuş olduğunu ve halk masalının Odise'den gelececeğini, başka bir kaynaktan alınmış olacağını söylemiş, Grimm Kardeşler, bu masalın Dolapathos'tan, bir doğu kaynağından geldiğini tespit etmişlerdir. Bu masalda, bir haydudun Polifem soyundan bir devin önünden kaçışı anlatılmaktadır (Gökyay, 1973: DXXXVI; Sakaoglu, 1998b: 28).

Pertev Naili Boratav'a göre, tek gözlü canavara tüm kıtalarda birçok ülke aktarımlarında rastlanmaktadır. Basat-Tepegöz konusunun ortaya çıkışında, Homeros'a dayanan ve Oğuzlar tarafından aktarılan Orta Asya destan ve efsanelerinin bir kaynaşmasının yaşandığı görülmektedir. Bu karışımı Türkler, Anadolu'nun özgün halkının aktarımlarında canlı olarak bulmuşlardır, gerçekten de hem Oğuzların hem de Homeros'un yorumlarında akış aynıdır (Boratav, 2012: 61-62).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Oğuzların 9.-10. yüzyıllarda Sirderya boylarına gelmeden önceye ait, en eski hikâyelerden biri olduğunu ve bu hikâyenin değişik şeklinin, doğuda olduğu gibi batıda insan yiyen tek gözlü dev'in kör edilmesi şeklinde yaygın olduğunu belirtmiştir (Jirmunskiy, 1961: 618).

Bahaeddin Ögel'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, çoban ile Peri kızının birleşmesi sonunda pınar yolu ile gelen Tepegöz motifi, çok derin, eski ve geniş mitolojik temellere dayanmaktadır (Ögel, 1995: 66-69).

Faruk Sümer'e göre, Depe-Göz, belki de aslında Oğuzlar'a büyük acılar çektirmiş ve kayıplar verdimiş bir düşmanı temsil etmektedir. Depe-Göz, bu lakapla anılan Peçenek, Kıpçak gibi bir düşman başbuğu olabilir. Depe-Göz, üst üste yaptığı baskınlar ile Oğuzları, özellikle de Dış Oğuzları korkunç yenilgilere uğratmış, Basat'ın ağabeyi Kıyan Selçuk, iki kardeşi ile Aruk Candan, Demir Donlu Mamak, Düzen Oğlu Alp Rüstem ve Uşun Koca gibi beyler yapılan savaşlarda ölmüşlerdi. Basat, daha sonra Depe-Göz'ü yenip öldürmüş, ihtimal kardeşinin ve eldaşlarının öcünü almıştı. Aradan zaman geçince Depe-Göz, bu lakapla anılmasından ve belki de dış tesir ile, doğa üstü bir varlık olarak düşünülmüştür (Sümer, 1959: 415).

Halık Köroğlu'na göre, Oğuzların tek gözlü dev hakkındaki efsane, ayrıntılı bir konuyla epik bir anlatıma dönüşmüştür. Canavarın doğumu, onun büyümesi, Oğuzlara saldırısı, devle mücadele edecek olan kahramanın çocukluğu, kökeni ile ilgili anlatılanlar destanlar için karakteristiktir. Tek göz ile ilgili Oğuz efsanelerinin erken dönemlerine bakılarak, bu konunun iskeletini Oğuzlar Orta Asya'dan getirmiş olabilir. Türk halklarında tek gözlü dev tipi toplum yapısının gelişmesine göre çeşitli türlerde gelişmiştir. İnsan yiyen dev hakkındaki düşünce ilkel toplum düzeyinde olup avcılıktan hayvancılığa geçen Türk halklarının geçiş döneminde oluşmuştur. Kazak varyantında başkahramanın kendi karşıtı tek gözlü devi yiyen, onun hayvanlarıyla bile ilgilenmeyen avcı oluşu bunu kanıtlamaktadır. Tepegöz tipinin son şekli ise Oğuzların hayvan yetiştiriciliği düzenine tam anlamıyla geçiş döneminde oluşmuştur. Oğuzların yeni yurtlarındaki tarihi şartlar, onların komşularıyla olan karşılıklı ilişkileri Tepegöz'e pek çok arkaik elementin yerine geçen yeni çizgiler vermiş, böylece Tepegöz, artık Oğuz ili ülkelerine korku salan bir haydut olmuştur. Böylece, henüz 7.-8. yüzyıllarda Bizans'la Oğuzların sıkı ilişkide bulunmalarına karşın, Tepegöz adlı tek gözlü Oğuzun *Odissiya*'nın polifeminin etkisi altında şekillendiği şüpheli olup, çeşitli halkların destanlarında benzer tipolojik gelişimler bulunmaktadır. Ayrıca Herodot'un doğudaki epik menkıbede geç dönemde şekillenen tek gözlü dev tipinin doğudan Eski Yunan'a geçtiği tezini de göz ardı edemeyiz ki, bu henüz hipotezden öteye gidemez (Köroğlu, 1994: 49, 52'den aktaran Bayram, 2006: 24). Halık Köroğlu'nun Tepegöz tipinin tarihin derinliklerine uzanan mitolojik-efsanevi kökleriyle ilgili olan bu görüşleri oldukça değerlidir ve bu tipin ne kadar eski bir tarihe sahip olduğunu da yansıtmaktadır.

Avelbek Konıratbayev'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Sirderya bölgesinde ortaya çıkmış olup, standadaki mitolojik unsurlar Sakalar (İskit) dönemine uzanmaktadır. Tek gözlü devlerle ilgili efsane, çok eski dönemlerden, Sibiryaya (Saka) kavimlerinden kalan bir mittir. Sibiryaya halklarında tek gözlü dev *Visu* olarak

geçmektedir. Kırgızlarda da Tepegöz'le ilgili masallar vardır. M.Ö. 7.-6. yüzyıllarda Asya'ya gelen Yunanlılar, yerli halkların arasında yaygın olan Tepegöz efsanelerini derleyip, Odyssee destanına eklemiştir. Yunanlılarda tek gözlü devlere *Polifem* denilir (Konıratbayev, 2000: 162-163). Avelbek Konıratbayev'in bu tespitleri oldukça önemli olup, Tepegöz tipinin eskiliğine ve Türk halkları ve dünya halkları arasındaki yaygınlığına da ışık tutmaktadır.

Kamal Abdulla'ya göre, Tepegöz'le mücadele sadece korkunç bir varlıkla mücadele olmayıp, belki de Tepegöz, Oğuz toplumunu sürekli gerilimde tutan düşman bir boya karşı uzak bir geçmişte yapılmış mücadelenin destanda değişime uğramış estetik bir yansımasıdır (Abdulla, 2015: 144).

Naciye Yıldız'a göre, Türklerin çok eski zamanlarından kalan olumsuz tek gözlü devler ile ilgili anlatıları Türk destan geleneği içerisinde o kadar kökleşmiştir ki, İslami destanların içinde de kendilerine yer bulmuşlardır (Yıldız, 2010: 42).

Bi Xun'a göre, Abdülkadir İnan'ın dikkat çektiği gibi, yer su ilahının temsilcisi dağ olup ona inanma ve tapmalar, genellikle yüce dağ ve mağaralara inanma ve tapma adı altında toplanmıştır. Dolayısıyla, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlıkta çok önemli bir konu olmuş, yüce dağ ve mağaralar tapınma aracı olarak eski efsanelerde çok güçlü bir Tepegöz şeklinde ifade edilmiştir. Sonraki Kazak halkına göre, Tepegöz insan şeklinde olup, çok uzun boylu ve insanüstü güce sahip, sadece alında parlayan bir tek gözlü ve işi insanları yemek olarak tasvir edilmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ise bugün Tepegöz'le ilgili bilinen en mükemmel efsanedir ve eskiye ait Tepegöz destanıdır. Bu tür Tepegöz efsaneleri Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletler arasında çok yaygın olup, hatta doğudan Avrasya'yı aşarak Yunan efsanelerine girmiştir. Günümüze kadar gelen Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü anlatı eserlerinde, Tepegöz'e rakip kahramanın adına genellikle *Mergen* sözcüğü eklenir ki, bu sözcük, Altay dil ailesine mensup milletler için ortak bir arkaik kelimedir. Türkçe konuşan halkların efsanelerine göre, eskiden Yurgin adında bir yer ilahı olmuştu, Yurgin'in oğlu olan Mergen ise av ilahıdır. Kahramanın adına eklenen *Mergen* bu kahramanların aslında ilkel balık avcılığı dönemindeki efsane kahramanları olduklarını göstermektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki kahraman Basat'ın aslan tarafından beslenip büyütülmesi ve yarı insan yarı hayvan görünümünde olması da onun ilkel döneme ait bir ilah olduğunu göstermektedir (Xun, 2000: 472-477).

Bi Xun'a göre, Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan Evenkiler arasındaki Mergen'in Tepegöz'le olan mücadelesi ve Kazak Türklerindeki Alik Mergen'in Tepegöz'ü yok edişi vb. rivayet ve hikâyeler, Tepegöz'ün ve onunla ilgili hikâyelerin eskiliğini, balık avcılığı döneminin ürünleri olduklarını göstermektedir. Tepegöz ise ilkel insanların dağlara ve kaya mağaralarına tapmalarını anlatmak için kullanılmıştır. Altay dil ailesine mensup milletlerin atalarına göre, yüce dağların tepelerindeki mağaralarında Tepegöz yaşardı, onun için bu milletlerin Tepegöz'le ilgili anlatılarında, Tepegöz anlatılırken hemen hemen hepsinde onun yüce dağların tepelerinde saklandığı veya yüce dağ tepelerindeki kaya mağaralarında gizlendiğinden bahsedilmektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Tepegöz'ün ortaya çıkışının eski dönemdeki yüce dağ ve mağaralara tapmayla doğrudan ilişkili olduğunu göstermekte ve eski dönemde yaygın olan dağa tapınma ve ibadet etme adetini ifade etmektedir ki, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlığın önemli konusudur (Xun, 2000: 472-477).

Bi Xun'un bu tespitleri oldukça önemlidir ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un ve Tepegöz tipinin tarihi eskiliğini, binlerce yıl öncesine uzanan mitolojik-efsanevi köklerini, Şamanik temellerini yansıtmaktadır. Eski Türklerin yaşamında ve inanışlarında dağ kültürünün ne kadar önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir ve bu konuda yapılmış birçok çalışma vardır. Eski Türklerin ünlü Tanrı Dağları ve en yüksek zirvesinin Han Tengri (Han Tanrı) adını taşıması da dağ kültürünün bir yansıması olsa gerektir. Dede Korkut'ta da eski Türklerdeki dağ kültürünü ve önemini yansıtan çok sayıda unsur vardır. Dede Korkut'ta; Aladağlar, Karadağlar, Kazılık Dağı ünlü dağlardır. Tepegöz tipinin Altay halkları arasındaki yaygınlığı ve ilkel insanların dağa, mağaralarına ve kayalarına tapmalarıyla, balık avcılığı dönemiyle ilgili oluşu da, Tepegöz tipinin ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un binlerce yıllık eskiye giden mitolojik-Şamanistik köklerinin bir yansımasıdır. Binlerce yıl öncesinden gelen mitolojik-Şamanistik inanışlar, tarihi süreç içerisinde, tarihi olaylardan da etkilenerek şekillenmiş, destanlaşma sürecine girmiş ve mevcut görünümüne evrilererek Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır.

Ali Öztürk'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Basat'la yaptığı mücadele sonunda öldürülen Tepegöz motifi eski çağlara, İskitlere kadar uzanmaktadır. Herodot Tarihi'nde Arimaspiler adı ile anılan ve tek gözlü oldukları belirtilen kavmin Orta Asya'da yaşadığı kaydedilmiştir. Biraz da masal niteliği taşıyan destandaki Tepegöz bu kavimden kalmış bir hatıra olmalıdır. Bu hatıranın izleri Homeros'un Odissea Destanı'nda da aynen görülmektedir (Öztürk, 2012: 258). Ali Öztürk'ün bu tespitleri oldukça değerli olup Tepegöz tipinin ne kadar eskiden geldiğini de yansıtmaktadır.

Muammer Kemaloğlu'na göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Türk-Oğuz/Türkmen coğrafyasında çok ünlü bir tabir halini almış, tarihi bir olayın destanlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bu tabir, *Şah-Melik Bozgunu*

olup, Selçuklu Oğuzları (Türkmenler)'nin başına musallat olmuş *Şah-Melik* adlı haraminin, Harezm'deki diz çöküşünü anlatmak için kullanılmaktadır. Müellif bu konuyu da atlamamış ve Şah-Melik denen caniyi *Depegöz*, onu halletmiş olan Tuğrul Beyi ise *Basat* olarak canlandırmıştır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, *Salahana Kayası* olarak adlandırılmış olan ve Depegöz'ün sığınmayı ve ağır mancınık ile taş atmayı düşlediği yer bir kaledir. Bu konudaki tarihi kaynaklar, destanda Depegöz olarak canlandırıldığı görülen Şah-Melik'in sığınmış olduğu kalenin, *Harezm*'in eski iki merkezinden biri olduğu gibi ünlü İslam alimi El-Biruni'nin doğduğu yer de olan *Kyat (Kath/Kas)*'taki *Fil-Kala* olduğuna işaret etmektedirler. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'a konu edilen tarihi olayın oluşum zamanının 1043 yılı, tarihi kimlikleri belirlenmiş olan destan kahramanlarının içerisinde bulunduğu Oğuz Eli'nin ise *Horasan* olduğu anlaşılmaktadır. Muammer Kemaloğlu, Depegöz'ün tarihi kimliğini Şah-Melik b. Ali olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 43-47, 119).

Dede Korkut'taki Tepegöz tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

M.Ö. 12000-M. Ö. 10000'li yıllar civarında dünyadaki son büyük buz devri bittiğinde, Avrupa ve Asya kıtalarının kuzey kesimlerini kaplayan ve Asya'nın yüksek kesimlerinde de görülen birçok büyük buzul erimeye başlamış, böylece geride sulak alanlar, göller ve ırmaklar oluşmuştu. İklimin ısınmasına paralel bir şekilde bu sulak alanların çoğu zamanla ortadan kalkarak irili ufaklı göl, ırmak veya çöl, bozkır haline gelmiştir. Orta Asya'da, özellikle Baykal Gölü çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda çok sayıda, olta ucu, mızrak vb. bulunmuştur ki, eski devirlerde bu bölgedeki avcı-toplayıcı kavimler arasında balıkçılığın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Tepegöz'le ilgili anlatılarda geçen bu unsurlar, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un köklerinin çok eski devirlere uzandığını göstermektedir (Eyüboğlu, 2019: 467-468).

Tepegöz'ün eserlerinin eski eserlerde görülmesi, örneğin, M.Ö. 8.-M.Ö. 7. yüzyıllarda yaşadığı düşünülen Homeros'un eserindeki Polyphemos'un Tepegöz'ün benzeri olması, aslında Tepegöz tipinin ne kadar eski bir tip olduğuna da işaret etmektedir. Tepegöz'ün ve tek gözlü devlerin, en batıdan en doğuya kadar bütün Türk Dünyasında yaygın bir şekilde görülmesi, ana Türk kökünden eski tarihlerde ayrılan batıdaki Çuvaş Türkleri'nde ve doğudaki Saka-Yakut Türkleri'nde görülmesi, bu hikâye ve tipin ne kadar eski olduğunu da göstermektedir. Eğer ki elimizde, M.Ö. 2.-M.Ö. 1. binli yıllara ait, Türkler ve atalarının anlattıkları destan, hikâye, masal, efsane vb. türlerdeki anlatılara dair metinler bulunsaydı, büyük ihtimalle, Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok hikâyenin ve kahramanın, Deli Dumrul'un, Basat'ın ve Tepegöz'ün eski, arkaik şeklini o metinlerde görecektik. Dede Korkut Boyları içerisindeki en eski hikâyelerin Tepegöz ve Deli Dumrul boyları olduğunu dile getirmiştik. Tepegöz Hikâyesi, kahraman ile Tepegöz'ün mücadelesi, mağaraya ve çobanlara vurgu yapmakta ve avcı ile çobanın mücadelesi şeklinde geçmektedir ki, bu bakımdan bu hikâye, Türklerin atalarının avcılık toplayıcılıkla uğraştıkları devirden hayvancılık ile uğraştıkları devre geçişlerinin bir yansımasıdır. Bu nedenle bu hikâyenin tarihi Milattan Önceki birkaç binli yıllara, eski Türk kültür çevrelerine, hatta daha eski devirlere kadar uzanmaktadır. Hikâyenin en batıdan en doğuya kadar neredeyse bütün Türk boylarında çeşitli şekillerde görülmesi de bunun bir yansımasıdır. Tarihi süreç içerisinde Türk boyları çoğaldıkça ve yayıldıkça, Tepegöz Hikâyesi de buna paralel bir şekilde yayılmıştır (Eyüboğlu, 2019: 473).

Ahmet Bican Ercilasun, Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004b: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273). Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu dönem Tepegöz anlatısına ve tipine de etki etmiştir. Özellikle Göktürk döneminde Türk halklarının tek bir devlet çatısı altında birleşmesi, Türk boylarının arasındaki yakın iletişimin ve etkileşimin artması, Türk boylarının konsolidasyonu sonucunda anlatılar da birbirini etkilemiş, daha geniş bir alana yayılmış ve bazı anlatılar da kaynaşmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda görülen, iki oğlundan biri Tepegöz tarafından öldürülmüş olan Kapak Kan, tarihi olarak, Bilge Kağan'ın amcası, 2. Gök-Türk Devleti hükümdarı Kapgan Kağan (692-716)'ın bir hatırasıdır. Bu bakımdan Basat da bu döneme ait olup, tıpkı Bilge Kağan (Bayındır Han) ve Su-lu Kağan (Salur Kazan) gibi, Korkut Ata'nın çağdaşları ve Gök-Türk döneminde yaşamış bir kahramandır. Bu bakımdan Basat, Bilge Kağan'ın kardeşi Köl

Tigin'in hatıralarını taşımaktadır. Yani Basat, Kapgan Kağan'dan sonra darbe yaparak, ağabeyi Bilge Kağan'ı tahta geçiren Köl Tigin (ö:731)'in önce destanlaşmış, sonra hikâyeleşmiş bir hatırasıdır. Dede Korkut'ta, Basat'ın Dış Oğuz beyi Aruz'a bağlanması ve onun oğlu olarak gösterilmesi, Doğu Gök-Türklerinden olmasından kaynaklanmaktadır. Dede Korkut'ta Dış Oğuzlar, çoğunlukla Batı Gök-Türkleri'ni oluşturan On-Okların doğudaki beş Tu-lu boyları olmakla birlikte, kimi zaman da Doğu Gök-Türklerini ifade etmektedir. Doğu Gök-Türklerinden olduğunu söylediğimiz Bayındır Han (Bilge Kağan) gibi Basat (Köl Tigin)'in da, kendi hikâyesi dışında, diğer hikâyelerde aktif bir rolü olmaması bundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de Oğuzların ava çıkışlarında veya hikâye sonunda yaptıkları savaşlarda, tek tek Oğuz yiğitleri sayılırken, Bayındır Han gibi Basat da sahnede görülmez (Eyüboğlu, 2019: 247).

716 yılında, Kapgan Kağan'ın ölümüyle başlayan süreçte Doğu Gök-Türk ülkesi karışıklığa düşmüş, taht mücadeleleri sonrasında Köl Tigin, ağabeyi Bilge Kağan'ı tahta çıkarmıştı ki, devletin ve halkın içerisinde bulunduğu bu karışık dönem (kaos) ve Köl Tigin'in kahramanlığıyla tekrar düzenin kurulması olayı (kozmos), zaten halihazırda Türkler arasında anlatılmakta olan aslan tarafından büyütülen çocuk anlatısının ve Tepegöz hikâyesinin içerisine dahil olmuş, böylece Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un mevcut görünümüne evrilmiştir. Ancak aslan tarafından büyütülen çocuk anlatısı ve Tepegöz hikâyesinin, Basat ile birleşmemiş arkaik varyantları da mevcuttur ki, bunlar da Türk Dünyasının çeşitli yerlerinde anlatılmaya devam etmektedir. Sonuç olarak Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, önce Türkler arasında binlerce yıldan beri mevcut olan aslan tarafından büyütülen çocuk efsanesi ile Tepegöz hikâyesinin kaynaşmasından, sonra ise bu kaynaşmanın tarihi olarak Gök-Türk dönemindeki tarihi bir kişinin destani hatıraları olan Basat'a uyarlanmasından ortaya çıkmıştır (Eyüboğlu, 2019: 247).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Dede Korkut'ta tarihi en eski anlatılardır. Bu iki anlatının kökeni mitolojiktir. Bu iki anlatı mitolojiye ve inanışlara dayanmaktadır. Ancak tarihi süreç içerisinde, Türk tarihine paralel olarak, bir destanlaşma ve tarihileşme sürecine girmiş, kısmen tarihi kahramanları da bünyesine katarak, *büyük oranda mitolojik, kısmen destani-tarihi* bir görünüm de kazanmışlardır. Ancak bu sonraki dönemlerin bir ürünüdür. Tarihin derinliklerinden gelen bu iki *mit/efsane*, tarihi süreç içerisinde, Kamlardan/Şamanlardan ozanlık geleneğinin ve destan geleneğinin ortaya çıkmasıyla birlikte, bir destanlaşma ve tarihileşme sürecine girmiş, Dede Korkut destan dairesine dahil olmuş, Dede Korkut'un dil ve üslubundan geçmiş, daha sonra da hikâyeleştiği bir sırada tespit edilerek Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Türk tarihinin, tarihin derinliklerine, binlerce yıl öncesine, takriben M.Ö. 3.-M.Ö. 2. binli yıllara, hatta çok daha eski devirlere uzanan bir alt tabakası vardır. Bu tabakada birçok unsur vardır: Kamlık/Şamanlık, Şamanizm, Kamların/Şamanların kötü ruhlarla mücadelesi, Tanrılara/Kutsallara kurbanların sunulması, insan kurbanı, hayvan kurbanı, mağara yaşamı, Tepegöz, peri, avcılık, toplayıcılık, Naturizm, Animizm, dağ kültü, Totemizm, aslan kültü, ağaç kültü, hayvanların kanının içilmesi, aslan tarafından büyütülen çocuk tipi, doğadan medeniyet kurmaya geçiş, yeni barınma şekilleri, atın evcilleştirilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi, hayvancılığın temelleri, çobanlık mesleğinin ortaya çıkışı, göçebeliliğin temelleri, konar-göçerliliğin temelleri, marangozculuğun gelişmesi, dokumanın gelişmesi, çadır evin temelleri vb.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, İskit/Saka-Kanlı-Usun-Hun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Bu tabakada diğer kültürlerle etkileşim de olmuştur. Bu tabakada birçok unsur vardır: Madencilik gelişmesi, metal işleciliği, kutsal kılıç, kutsal yüzük, göçebelik, konar-göçerlik, hayvancılık, devlet geleneğinin temelleri, savaşçılığın ön plana çıkması, ordu geleneği, boyların ve milletlerin şekillenmesi, boylar ve milletler arasındaki mücadeleler, alp kültü, akıncı yaşam, destan ve ozanlık geleneğinin gelişmesi, ejderha vb.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Göktürk-Türgiş dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Göktürk-Türgiş döneminde Türk halklarının tek bir devlet çatısı altında birleşmesiyle birçok anlatıların kaynaşması, tarihin eski devirlerinden gelen aslan tarafından büyütülen çocuk tipinin Türk kahramanlarından birinin tarihi-destani-efsanevi hatırası olan Basat'a uyarlanması, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un alt tabakalardan gelen unsurlarının, anlatımın Dede Korkut destan dairesine dahil olması, Dede Korkut'un dil ve üslubundan geçmesi, tarihi unsurların kazanması, destanlaşması, Türk kahramanlarının anlatıya dahil olması, devlet anlayışının gelişmesi vb. gerçekleşmiştir.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Oğuz-Kıpçak dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Bu tabakada; anlatıda bulunan unsurlar ve kahramanların etnikleşmesi, Oğuz haline gelmesi, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. adlar altında işlenmesi, destanlaşmasının ilerlemesi, Oğuz boyları arasında bu varyantın yaygınlaşması ve baskın hale gelmesi, diğer varyantları etkisi altına alması vb. gerçekleşmiştir.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, en üstte bir tabakası vardır. Bu tabakada; ozanlık geleneği aşıklık geleneğine evrilirken destan da hikâyeleşmeye başlamış, çeşitli unsurlar kısmen İslamileşmeye başlamış, anlatıcıların ve

yazarların işlemlerinden ve süzgecinden geçmiş, en sonunda tespit edilerek, yazarın da süzgecinden geçerek ve üzerinde işlemler yapılarak, Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır.

Sonuç olarak Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ve Basat-Tepegöz tiplerinde Türk tarihine paralel olarak uzanan birçok tarihi tabaka bulunmaktadır: Tarihin derinliklerine, binlerce yıl öncesine, takriben M.Ö. 3.- M.Ö. 2. binli yıllara, hatta çok daha eski devirlere uzanan alt tabaka; onun üstünde İskit/Saka-Kanglı-Usun-Hun dönemine uzanan tabaka; onun üstünde Göktürk-Türgiş dönemine uzanan tabaka; onun üstünde Oğuz-Kıpçak dönemine uzanan tabaka; onun üstünde en üst tabaka. Bütün bu tarihi dönemler Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'u ve Basat Tepegöz tiplerini şekillendirmiştir. Türk Dünyası'nın birçok bölgesinde ve başka milletlerde anlatının; aslan tarafından büyütülen çocuk tipinin Basat ile kaynaşmadığı; Basat'ın Tepegöz'ün karşısına çıkartılmadığı; Tepegöz'ün insanlara musallat olduğu; başka bir kahramanın veya kahramanların Tepegöz'ün karşısına çıkartıldığı vb. farklı varyantları da bulunmaktadır.

4. Dede Korkut'ta Tepegöz

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz önemli bir rol üstlenmiştir.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, bir çobanın bir peri kızının ırzına geçmesi/tecavüz etmesi sonrası Tepegöz doğmuştur:

"Oğuz bir gün yaylaya göçti. Aruzun bir çobanı vardı, adına Konur Koca (oğlu) Sarı Çoban derleridi. Oğuzun önince bundan evvel kimse göçmezidi. Uzun Bınar demegile meşhür bir bınar vardı. Ol bınara periler konmuşıdı. Negahından koyun ürkdü. Çoban erkece kakıdı, ilerü vardı, gördi kim peri kızları kanat kanada bağlamışlar, uçarlar. Çoban kepenegini üzerlerine atdı, peri kızının birini tutdı. Tama edüb derhal cima eyledi. Koyun ürmeğe başladı. Çoban koyunun önine segirdi. Peri kızı kanat urub uçdı, eydür: "Çoban, yıl tamam olıcak mende emanetün var. Gel, al" dedi. "Amma Oğuzun başına zeval getürdün" dedi. Çobanun içine korhu düşdi, amma kızın derdinden benzi sarardı. Zemanla Oğuz gene yaylaya göçdi. Çoban gene bu bınara geldi. Gene koyun ürkdü. Çoban ilerü vardı, gördikim bir baganak yatur, yaldır yaldır yaldurur. Peri kızı geldi, eydür: "Çoban, emanetün gel al! Amma Oğuzun başına zeval getürdün" dedi. Çoban bu baganağı göricek 'ibret aldı. Gerü döndü, sapan taşına tutdı. Urdukça böyüdi. Çoban baganağı kodı, kaçdı, koyun ardına düşdi" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 146-147).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz'ün büyümesi şöyle dile getirilmiştir:

"Aruz Depegözi aldı evine getürdi. Buyurdi, bir daye geldi, emcegini agzına verdi. Bir sordı, olanca südin aldı. İki sordı, kanın aldı. Üç sordı, canın aldı. Bir kac daye getürdiler, helak etdi. Gördiler olmaz, "Süd ile besleyelim" dediler. Günde bir kazan süd yetmezidi. Beslediler, böyüdi gezer oldı. Oglancuklarıyla oynar oldı. Oglancukların kiminün burnın, kiminün kulagın yemeğe başladı. El-hasil, ordı bunun ucından katı encindiler, 'aciz kaldılar, Aruza kikayet edüb ağlaştılar. Aruz Depe-gözi dögdü sögdü, yasak eyledi. Eslemedi. Ahur evinden kovdı" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 147).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Peri anasının Tepegöz'ün parmağına bir yüzük geçirdiği, bu nedenle ona ok, kılıç işlemediği, ardından Tepegöz'ün harami olup adam yemeğe başladığı, Tepegöz'ün çok sayıda Oğuz beyini yaraladığı veya öldürdüğü, Oğuzlar'a büyük zararlar verdiği şöyle anlatılmıştır:

"Depegözün peri anası gelüb oğlunun parmağına bir yüzük geçürdi: "Ogul, sana oh batmasun, tenüni kılıc kesmesün" dedi. Depegöz Oguzdan çıkıdı, bir yüce taga vardı, yol kesdi, adem aldı, böyük harami oldı. Üzerine bir kac adem gönderdiler. Oh atdılar, batmadı. Kılıc urdılar, kesmedi. Sünüyile sancdılar, ilmedi. Çoban çoluk kalmadı, heb yedi. Oguzdan dahı adem yemeğe başladı. Oğuz yığılub üzerine vardı. Depegöz görüb kakıdı. Bir ağacı yerinden kopardı. Atub elli altmış adam helak eyledi. Alplar başı Kazana zarb urdı, dünya başına tar oldı. Kazanın kardaşı Kara Göne Depegöz elinde zebün oldı. Dozan oğlu Alp Rüstem şehid oldı. Uşun Koca oğlu (Segrek) gibi pehlevan elinde şehid oldı. A(y)ruk candan iki karındaşı Depegöz elinde helak oldı. Demür tonlu Mamak elinde helak oldı. Bıyığı Kanlu Bügdüz Emen elinde zebün oldı. Ag sakallu Aruz Kocaya kan kurdurdi. Oğlu Kıyan Selcükün ödi yarıldı. Oğuz Depegöze kar kılmadı, ürkdü kaçdı. Çevürüb önün aldı. Oğuzı Salı vermedi, gerü yerine kondurdi. El-hasil Oğuz yedi kerre ürkdü. Depegöz önün alub yedi kerre yerine getürdi. Oğuz elinde tamam zebun oldı" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 147-148).

Bahaeddin Ögel'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Çoban, Peri kızı ile birleşmiştir ki, burada bir insan ile bir ruhun birleşmesi söz konusudur. Dede Korkut'ta çoban ile Peri kızının birleşmesi sonunda pınar yolu ile gelen Tepegöz motifi, çok derin, eski ve geniş mitolojik temellere dayanmakta olup, Tepegöz, bir dev veya bir ruh olabilir. Hikâyedeki motifler, eski Türk dini, inanışları ve gelenekleri ile bağdaşmaktadır (Ögel, 1995: 66-69). Bahaeddin Ögel'in bu tespitleri değerlidir. Bir insan ile bir ruhun birleşmesinden oluşan Tepegöz, eski Türk inanışları ve Şamanizm ile yakından ilgilidir.

Faruk Sümer'e göre, Depe-Göz, üst üste yaptığı baskınlar ile Oğuzları, özellikle de Dış Oğuzları korkunç yenilgilere uğratmış, Basat'ın ağabeyi Kıyan Selçuk, iki kardeşi ile Aruk Candan, Demir Donlu Mamak, Düzen

Oğlu Alp Rüstem ve Uşun Koca gibi beyler yapılan savaşlarda ölmüşlerdi. Basat, daha sonra Depe-Göz'ü yeni öldürmüş, ihtimal kardeşinin ve eldaşlarının öcünü almıştı (Sümer, 1959: 415).

Alkey Margulan'a göre, Tepegöz'ün mekanı, Kazak efsanelerinde çoğunlukla *Dev Kıyası* olarak, Oğuz destanında ise *Dev Ovası* olarak geçmektedir. Burası, ıssız bir yerde, dağların arasında bulunan bir mağaradır. Eskiden dev, canavar veya yaratıkların mekanı olarak kabul edilen mağaralar, zamanla kutsal yerlere dönüşmüştür ki, bunlarla ilgili birçok efsane vardır (Margulan, 2000: 142). Hatta eski Türklere dair bazı efsanelerde, mağaralar ilk insanların türediği yerler olarak görülmekte, ilk ataların ilk çıkış yerleri olduğu için de kutsal bilinip ziyaret edilmektedir ki, bu durum buraların tarihi süreç içerisinde kutsallaştırılmasıyla ilgilidir.

Halık Köroğlu'na göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, tek gözlü devin hikâyesine, yani mitolojiye dayandığından dolayı Korkut Ata Destanları'nın en başında yer alması gerekmektedir (Konıratbayev, 2000: 163). Şakir İbrayev'e göre, kahraman yiğit, zorlukla karşılaştığı zaman, ona yardıma koşanlar ruhlardır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, insan ile perinin ilişkisinden doğan Tepegöz'ün *koruyucu ruh'u* ve *destekleyici güç'ü* öz annesidir. Peri annesi, yavrusu Tepegöz'ün parmağına, onu bütün zorluk ve kötülüklerden koruyacak olan bir tılsımlı yüzük geçirmiştir (İbrayev, 2000: 243). Abubekir Divayev'in bahşılık geleneği ile ilgili bir kayıta, bıyıkları altın gibi sapsarı, sihirli bir yüzüğü olan, keramet sahibi bir ruhun gelip, altın bıyıklarını bahşı adayının üstüne yapıştırdığı ve parmağına tılsımlı yüzüğü geçirip, eline bir hançer verdiği anlatılmıştır (Divayev, 1993: 59'dan aktaran İbrayev, 2000: 243). Bu durum, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki bazı unsur ve motiflerin aslında tarihin derinliklerine uzanan efsanevi-mitolojik ve Şamanistik dayanakları olduğunu göstermektedir. Ancak bunların birçoğu ayrıntılı bir şekilde yazıya geçirilmediği ve unutulduğu için, geriye kısmen açıklanan veya açıklanabilen sembolik anlamları kalmıştır. Gerçekte destanda geçen; peri, mağara, yüzük, kılıç vb. anlatımın eski arkaik şeklinde önemli bir yeri olan çok sayıda unsurun alt yapısında derin mitolojik anlamları olmalıdır. Bu bakımdan bir anlamda bu sembolik unsurlar dillerdeki deyimlere ve çeşitli adetlere-geleneklere benzenmektedirler; zamanında ayrıntılı olarak yazıya geçirilmemişlerdir; zaman geçtikçe ortaya çıkan nedenler/olaylar unutulmuştur; geriye sadece adları veya uygulamaları kalmıştır; sonradan halk etimolojisiyle rivayetler uydurulmuştur; araştırmacılarca çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Ramazan Korkmaz'a göre, doğa, tahrip olan yönünü, ibret olması için Tepegöz biçiminde insanlara geri iade etmiştir (Korkmaz, 2000: 258'den aktaran Şenocak, 2016: 1318).

S. K. Yalçın-M. Şengül'e göre, Tepegöz'ün varlık dünyasından alamadığı pay aslında sevgidir. Aileden ve çevreden sevgi payını alamayan çocukların topluma karşı olan eğilimi her zaman nefret duygusu içermektedir ve bunun en güzel örneği de Tepegöz'dür (Yalçın-Şengül, 2004: 214'ten aktaran Bastem, 2017: 393).

Nesrin Feyzioğlu, *Dede Korkut Hikâyeleri'nden Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi ile Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâyeye Simge ve İmgeler Bakımından Bir Yaklaşım* adlı çalışmasında Tepegöz'e de yer vermiştir. Nesrin Feyzioğlu'na göre, tek gözlü olmak her şeyden önce biyolojik bir anomali olup, Türkiye Türkçesi'nde bugün kullanılan *tepegöz* deyiminin bir bakıma gözle beyin arasındaki zafiyeti karşılaması da imgesel yaklaşımı destekler niteliktedir. Tepegöz imgesi ile aslında düşsel gibi görünen derin bir gerçeklik ifade edilmiş, Konur Koca Sarı Çoban ile Basat hikâye içinde birlikte bulunmuş, Sarı Çoban düşsel olanı hazırlamış, Basat ise imgenin gerçek tarafını temsil etmiştir. Hikâyenin ilk bölümünde düşsel olan hakim iken, ikinci bölümünde gerçek daha baskındır. Tepegöz'ün göndermede bulunduğu önemli başlık sapkın cinselliktir. Tepegöz, metin içinde sapkın cinselliğin önünde durmakta, buna bağlı olarak tehdidi göstermekte, aynı zamanda yasağın sonuna da işaret etmektedir ki, bu anlamda Tepegöz'ün arkasına aynı zamanda ahlaki bir sapma, sosyal bir düşman da saklanmıştır (Feyzioğlu, 2004: 55-57).

Naciye Yıldız'a göre, Oğuz sahasında olumsuz dev tipi dendiğinde ilk akla gelen Tepegöz'dür. Tepegöz'ün ağız ve lehçelerde *Kellegöz*, *Yekegöz*, *Yekçeşme*, *Calgızköz* olarak adlandırılan varyantları ve benzerleri de vardır. Dede Korkut'ta Tepegöz, babası çoban, anası peri kızı olduğu ve Oğuz'dan her gün iki insan yediği şeklinde tanımlanmaktadır. Dede Korkut'ta Tepegöz, Oğuz içinde kaos yaratan bir tiptir. Tepegöz'ün dünyaya gelişi normal bir evlilik sonucu olmadığından, kutsal aile yapısını koruma amacı doğrultusunda yaratılmış bir tip olduğu da düşünülebilir, çünkü bu tip "*toplum tarafından kabul edilen evlilikler dışında dünyaya gelenler, bu durumu yaratanların ve çevrelerindeki insanların başına bela olacak bir felaketle karşılaşır*" mesajını yansıtmaktadır. Türklerin çok eski zamanlarından kalan olumsuz tek gözlü devler ile ilgili anlatıları Türk destan geleneği içerisinde o kadar kökleşmiştir ki, İslami destanların içinde de kendilerine yer bulmuşlardır. İnsana hem benzeyen hem de benzemeyen yönleri olan bu devler bir kaosu, düzensizliği temsil ederler, olumlu kahramanın onu yenmesi ile de kaostan düzene geçilmektedir (Yıldız, 2010: 42).

Kamal Abdulla'ya göre, Türk Edebiyatında günah duygusu ile onun taşıyıcısından bahsetmek gerekirse şüphesiz ilk tip olarak Tepegöz'den bahsetmek gerekir. Tepegöz, ölüm mücadelesinde Basat'a sanki itirafta bulunarak günahlarını boynuna alarak, suçunu itiraf etmiştir. Artık günahını anlamış olan Tepegöz'ün suçluluk duygusu ve

intihar etme arzusu da vardı ki, bu tipin estetik ve mantıksal sonudur. Ancak, sonuçta Tepegöz, Basat tarafından öldürülmüştür. Tepegöz'ün tek gözlü olmasının nedeni, konunun tam ve gelişmiş oluşunu sağlayan, onun başka türlü değil, özellikle de bu şekilde sonuçlanmasına hizmet eden zorunlu bir yapısal etkidir, yani, eğer Tepegöz'ün iki gözü olsaydı, Basat'ın önce onu tek gözünden yaralayıp, daha sonra öldürmesi mümkün olamazdı, çünkü Basat'ın ancak bir darbe indirebilecek vakti ve fırsatı vardı, ikinci darbeyi indirmek ve öteki gözü de kör etmek için Tepegöz ona ek fırsat vermez, yerinden sıçrayıp onu parça parça ederdi. Bu yüzden de destanda, Basat'ın imkan bulup indirebileceği tek darbeye uygun durumu önceden hazırlamak için, Tepegöz tek gözlüydü. Mit, Tepegöz'ü baştan, bilerek tek gözlü yaratmıştır. Aynı durum Yunan mitinde, Odysseus ile Polyphemos ilişkisinde de geçerli olup, Polyphemos da tek gözlüydü. Tepegöz'ün korkunç görüntüsü ve pratik olarak yenilmezliği, hikâyede Basat'ın genel ortamdan sıyrılarak kahramanlar arasına girmesi için de bir zemin hazırlamaktadır. Tepegöz'ün zayıf noktası, gözüdür (Abdulla, 2015: 114, 321-323, 337-338).

Fuzuli Bayat'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndan ve efsanelerden anlaşıldığına göre Tepegöz, öteki dünyanın işaretidir. Orta Asya varyantındaki Demirtırnak, Tepegöz'ün kız kardeşidir ve şaman folklorundan alınmış menfi kahramandır. Şaman hikâyelerinde yer altı dünya hakimi Erlik (Yakutlar'da Arsan Duolay)'in kızları çok zaman demir tırnaklı, demir kollu, bazen ise demir bedenlidir. Demek ki, Demirtırnak da ahiretin sakini ve reel dünyaya zıt kutuptadır. Dede Korkut, Manas, Semetey destanlarındaki epikleşmiş Tepegöz aslında, mit, masal, efsane ve şaman hikâye unsurlarının birleşmesi sonucunda şekillenmiştir. Değişik coğrafi alanda mevcut olan Tepegöz efsanelerindeki ortak unsurlar şunlardır: Tepegöz, tek gözlüdür ve çobandır; birçok efsanede Tepegöz, sihirli yüzük, kılıç vb. eşyalara sahiptir; kahraman, Tepegöz'ü tek gözünü kör ederek öldürür; kahraman, Tepegöz'ün tuzağından, onun sevimli keçisini ya da koyununu soyup postuna bürünerek kurtulur; kahraman, Tepegöz'ün sürüsüne ve mal varlığına sahip olur; Tepegöz'ün mekanı dağda, mağarada ve ormandadır, bu şekilde Tepegöz, dünyaya karşı bozucu mevkide durur (Bayat, 2003: 25-26).

Fuzuli Bayat'a göre, Tepegöz, kaosu simgeleyen peri kızından dünyaya gelmiş olup, dış görüntüsü de kaotiktir; kozmosun temsilcisi insan iki gözlüyse, o tek gözlüdür; insan etten ve kemikten meydana geldiği için kesici, delici etkilere açıkken, o ise vücudu et gibi gözüксе de kesilmez, delinmez; insan, hayvan eti yiyorsa, o, insan eti yer. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Basat'ın Tepegöz'le savaşı iki kardeşin kozmosu ve kaosu simgeleyen doğüstü güçlerin savaşıdır. Belki de bu destanın daha eski varyantında Basat'la Tepegöz ikizdiler ve destanın konusu ikizler miti ile ilgili olup iyinin kötü üzerindeki zaferidir. Dede Korkut Kitabı'ndaki bir iki olay hariç geriye kalan bütün savaşlar, mecliste oturma, toy, av, düğün sahneleri vb. gerçeklik ve tarihi coğrafi anlam taşımakta olup, Oğuz İli'nde sihir, olağanüstü olaylar ve nesnelere oldukça azdır. Ancak Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz'ün sihirli yüzüğü, ağaçta asılı sihirli kılıç, vücuduna ok, kılıç işlememesi, peri kızı vs. istisna oluşturmaktadır (Bayat, 2016: 144-151). Fuzuli Bayat'ın bu tespitleri değerlidir. Bu durum Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un mitolojik köklerini yansıtmaktadır. Dede Korkut'taki birçok boy, tarihi bağları güçlü olan anlatılardır. Özellikle Bayındır Han ve Salur Kazan etrafında gelişen destanların tarihi bağları güçlüdür. Ancak Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile birlikte Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un tarihi bağları zayıf, efsanevi-mitolojik yönleri güçlüdür. Bu durum bu iki anlatının binlerce yıl öncesine uzanan mitolojik köklerinin bir yansımasıdır.

Gurbandurdı Geldiyev'e göre, peri, entellektüelliğin ve medeniyetliliğin sonucunda insan ruhunda türeyebilecek estetik güzellik, çoban ise "ben bir çoban adam" denilen deyim şekilli söylentide, ilimden, medeni ve ruhi güzellikten uzak, cahil adam olarak anlatılmak istenen bir tiptir. Tepegöz, çobanın evladı, yani cahilliğin meyvesi, ayrıca nikahsız doğurulan, Müslüman ahlakının izin vermediği durumun sonucudur. Bu nedenle Tepegöz, zina mahsulü çocuk olduğu için, hiçbir teamüle riayet etmeyen bir yaratık olarak yetişmiştir. Peri, durumun böyle olacağını, nikahsız yaklaşmanın kötü sonuçlanacağını önceden bildirmişti, çoban ise bunu dikkate almamıştı (Geldiyev, 2000: 166).

Ülkü Eliuz'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz, karşı değerleri temsil eden bir bela, bir günah ürünü olup, varlık ihlalinin ağır bir sonucu ve Oğuz'un belası olarak insanın günahlarıyla yüzleşmesini simgelemekte, doğaya karşı işlenen suçların insana aşılmaz, yenilmez, çözülmez bir sorun olarak geri döneceği işaret edilmektedir. Toplumdan kovulma ve itilmişlik psikozu içinde Tepegöz, bitmek tükenmek bilmeyen açgözlülüğün, ihtirasların ve yapmaktan bir türlü vazgeçilemeyen günahların insana en acımasız şekilde geri dönüşüdür. Potansiyel bir suç ve ceza unsuru olan Tepegöz, kalıtsal olarak doğa ihlalinin etkilerini taşıyan bir aracı olarak, bozulmuş, dejenere edilmiş doğanın kaosa sürüklenişini imlemektedir. Düzen, insan tarafından bozulunca, bu hareketin cezasını da insanlığın çekmesi gerekince, bitip tükenmek bilmeyen istekleri ile Tepegöz, insan yutan bir girdap haline dönüşmüştür ki, insanın en büyük tehlikesinin ve düşmanının yine kendisi, kendi yaptıkları olduğunu işaret etmektedir. Tepegöz'ün tek gözlü olması, onu ortadan kaldırılmasına olanak vermek için önceden

hazırlanmış bir durum olup, Basat'ın kahramanlık sürecini düzenleyen güç, bu şekilde insanın kendini ve doğayı ortadan kaldırmasını engellemiştir (Eliuz, 2001: 73-74).

Sedat Tamay, *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Anlatması'nda Asalet, Güç ve Bilgeliğin Zaferi* adlı çalışmasında Tepegöz'e de yer vermiştir. Sedat Tamay'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, tıpkı diğer Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi, bireysel ve evrensel mesajlarla doludur. Bu hikâyede, giderek kendine yabancılaşan ve yozlaşan insanın, zaaflarıyla dünyayı nasıl tehlikeli ve yaşanamaz hale getirdiği; doğa ile bütünlük arz eden insana ait evrensel değerlere ve onun doğasına karşı yapılan ihlal ve iğfal eylemlerine doğanın verdiği karşı konulamaz tepkiler; saf, arı ve bilge insan ile dokunulmazlık büyüyle donatılmış olsalar da hilkat garibesini, ne idüğü belirsiz, arast'ta kalmış, insandan olma insansızların arasında yaşanabilecek bir çatışmada, tohum ve döl, yani asalet; tohumun yatağı, yani toprak ve yetiştirme tarzı anlamında eğitimle kazanılan güç; bilgi, yani öğretim ve öğretmen ile kazanılan bilgeliğin unsurlarının belirleyiciliğiyle, zaferin her zaman, evrenin bilinci, "asil, güçlü ve bilge insan"ın olacağı mesajı verilmektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, iki farklı ve zıt kimliğin, insan ve insansı kimliklerinin, yani hem anlatıcının hem de okuyucunun taraf oldukları *evrensel insan tipi* ile *toplumsal çürümüşlük ve bireysel yozlaşmanın genetik taşıyıcısı, insansı tipi*'nin çatışması sağlanarak, gönderme yapılan *insan olma* ve onun olmazsa olmazlarını oluşturan "asalet, güç ve bilgeliğin bütünselliği" ana teması, anlatmanın yapısal kurgusu içinde işlenmiştir. Tepegöz, kirletilmiş çevrenin ve ihlal edilmiş doğal'ın; Basat ise insan'ın dünyaya dönük yüzüdürler. Bu yüzler, belirli bir tarihsel dönemin simgeleri olmaktan çok, zaman ve mekan üstü gerçekleri simgelemektedir (Tamay, 2009: 165-171).

Ahmet Aciduman-Berna Arda'ya göre, Tepegöz'ün, cyclopia denilen durumun bir tezahürü olarak, doğuştan bir anomali olup, arhinensefali, sebosefali, siklopi ve ethmosefaliyi içeren holoprosensefali adlı gelişimsel bir kusuru vardır. Holoprosensefali'ye genetik etkenlerin neden olduğu bilinmektedir. Homeros'un Odysssea adlı eserinde görülen Polyphemos adlı siklops, Yunan mitolojisine göre Poseidon'un dev oğullarından biridir ve bir gelişim anomalisi olan bu durum, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da olduğu gibi, genetik bilimi hakkında yeterli bilginin olmadığı dönemde, doğaüstü olarak nitelendirilmiş ve oluşumu peri kızları gibi doğaüstü yaratıklarla ilişkilendirilmiştir (Aciduman ve Arda, 2011: 193; Eliaçık, 2016: 567).

M. E. Bars'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da üç tane saldırgan kişi vardır: Pınar başında gördüğü peri kızlarından birini hile ile yakalayıp, onunla zorla birlikte olan, Aruz Koca'nın çobanı Konur Koca Sarı Çoban; çobanın kendisine zorla sahip olmasına karşın, intikamını Tepegöz'ü tüm Oğuzların başına salmakla alan, bir kişinin yapmış olduğu kötülüğe karşı tüm Oğuzları cezalandıran peri kızı; anlatımın baş saldırganı, tüm Oğuzların canını bezdiren, Oğuz halkının büyük bölümünü helak eden Tepegöz (Bars, 2014: 267'den aktaran Bastem, 2017: 393).

Alimcan İneyet, *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın Yeni Bir Yorumu Üzerine* adlı çalışmasında Tepegöz'e de yer vermiştir. Alimcan İneyet'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz ve eylemleri, Basat'ın iç gerçekliğinin ve bilinçlenme/uslanma sürecinin eylemsel karşılığını yansıtmaktadır. Bu bağlamda Tepegöz, tasavvufi anlamdaki nefsin simgesidir. Yani Tepegöz, Basat'ın kontrol edilemez nefsi ve ihtirasını simgeler. Çünkü, Tepegöz, bastırılmayan, dizginlenemeyen nefsin bir sonucu olarak dünyaya gelmiş olup, hikâyede saldırgan, obur, kurnaz ve dokunulmaz olarak görünmektedir. Bu bakımdan Tepegöz, nefsin bütün niteliklerini taşımakta olup, nefsin bedenleştirilmiş biçimi ya da görünümüdür. Hikâyede Tepegöz ile imlenen nefsin Basat'a ait olduğunu gösteren ipuçları vardır. Örneğin, Basat, Tepegöz ile birlikte büyütülmüştür; Basat, Tepegöz'ün emrine uymuş ve kurduğu tuzaklara düşmüştür; Basat, Tepegöz'ü imanla yenmeyi başarmıştır. Bu durum, Basat'ın bilinçlenme/uslanma sürecini dini-tasavvuftaki nefis terbiyesi/edimi süreciyle yorumlama imkanı vermektedir. Basat ile Tepegöz, aynı kişiliğin farklı iki yönünü temsil etmektedir. Basat, Şamanist kültürel çevreden medeni, yani İslami kültürel çevreye dönüş yapmıştır ki, Dede Korkut'un Basat'ın dönüşümünde, medenileşmesinde büyük rolü vardır. Sürekli nefsin aldanan Basat, son defasında kendi aklını kullanarak Tepegöz'ün hilesini alt etmiş, nefsinin, İslam'la, inançla yenmeyi başarmıştır. Basat, Tepegöz'ü yok etmekle, yani nefsinin kontrol altına almakla yüce birey, alp-bilge ya da tasavvuf terminolojisiyle insan-ı kamil seviyesine ulaşmıştır. Anlatıcı, İslam'daki, özelde tasavvuftaki nefsi, "nefsini bilen Rabbini bilir" anlayışını Tepegöz ve eylemleriyle öykülendirerek anlatmış, bununla birey ve toplum için önemli dinsel mesajlar vermiştir (İneyet, 2015: 8-12).

Sema Önal'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, en çok öne çıkan tema otorite kaybıdır. Bu hikâyede doğaya dönük yabani hayat ile ahlaki ve sivil hayata dönük değerler çarpışmakta olup, kaosun temsilcisi olan ve akıl yürütme yapamayan bir tabiat varlığı halinde yaşayan insansı yaratığa karşı, akıl yürütme yapabilen düzenli ve uyumlu toplumun temsilcisi olan insanın mücadelesi anlatılmaktadır. *Tepegöz*, dağlarda, tepelerde ya da yüksek ormanlık alanlardaki açıklıklarda bulunan ormanlık dağlık alanları yurt edinmiş, medeniyetten uzak yaşayan kimseleri veya toplumuna ihanet edip toplumdaki ahengi bozmuş, toplumda boşluk, delik, açıklık meydana getirmiş kişileri veya grupları anlatmak için kullanılmış olabilir. Dede Korkut'taki Tepegöz de böyle

yüksekliklerde dağlık, ormanlık yerlerde gizlenmiş, medeni hayata katılıp iyi ilişkiler kurmak yerine vahşi ve güçlü tabiatına güvenip etrafındakilere karşı büyülenen, halkına karşı kin duyan, vahşi yabani ahlaksızlığı, kötü ve bozucu eylemleriyle kaos ortamı yaratan kişiler için kullanılmış bir semboldür (Önal, 2015: 131-132).

Sema Önal'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz, korkunç ve büyüyen çarpık yapıya sahip olmasıyla, tek başına ya da güçlerini birleştirip Oğuz toplumuna karşı, Oğuz ilinin dışındaki yüksekliklerde, vahşi tabiatla yaşayan sınırsız fitneler üreterek açık isyana çıkan asi gücü temsil etmektedir. Aynı zamanda toplumda, yüksekte bulunan tirani güçleri de ifade ediyor olabilir. Gittikçe büyüyen tuhaf bedeniyle, isyanları, asılsız iddiaları, kıyımı ve işkenceyi, yağmacılık ve talanı, aykırılıkları, çatışmaları temsil etmektedir. Bazen bu isyanlar o kadar büyür ki, idareciler otoritelerini, itibarlarını kaybederler ki, isyani veya tirani gücü temsil eden Tepegöz de Oğuzları haraca bağlayan yenilmez biri haline gelmiştir. Toplum içinden çıkan ancak bir aslan tarafından büyütüldüğü için tabiatın vahşi ve yabani ruhunu iyi tanıyan Basat, ihtiyatlı bir şekilde davranarak Oğuzların talihlerini döndürür, kısa bir zamanda onun yardımıyla halk yeniden düzene girer. Basat gibi akıllı, sağduyulu, basiretli kişiler halkın nefretinin öcünü alır ve övgü ile karşılanır ve sonunda toplum Tepegöz gibilerden kurtulur. Kısacası Tepegöz sembolünde zorbalık, isyan, açgözlülük, şişirme, asileşme, hainlik, iftira, hakaret, asılsız iddialar, bozgunculuk gibi topluma zarar veren durumlar ifade edilmiştir (Önal, 2015: 133).

Ebru Şenocak, "*Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'a Arketipsel Bir Yaklaşım*" adlı bildirisinde Tepegöz'e de yer vermiştir. Ebru Şenocak'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, yaylaya göçen Oğuz beylerinden Aruz'un Konur Koca Saru Çoban adlı çobanı, Uzun Pınar denilen yerde zaafına yenik düşerek peri kızıyla birlikte olmuş, günahın ilk tohumlarını ekerek kutsal suları kirletmiştir. Bütün varlıkların oluşum kaynağı olan suyun kirletilmesi, doğanın dengesinin bozulması demektir ki, bu bozuk denge ve çarpık düşüncelerin tohumu, bir ucubenin doğumu olarak Oğuz'a geri verecektir. Burada Uzun Pınar, zihnin geleceğe ya da geçmişe yapacağı yolculuğun farkındalık mekanıdır. Aradan bir süre geçtikten sonra, kutsal suların iyisi peri kızı gelip çobana emanetini vermiş, çoban ise yerdeki yığıcı bırakıp kaçıp gitmiştir. Bayındır Han ve yanındaki beğler de yerdeki ibret nesneyi görüp tekmelemeye başlayınca, teptikçe büyüyen yığıcıdan içinden tepesinde tek gözü olan bir oğlan çıkmıştır. Tepegöz, su kökenli ananın ve toprak kökenli babanın çamurdan çocuğudur. Teptikçe büyüyen bu nesne, hırs, kin, nefret, korku ve insanın iç dünyasındaki gölge arketipini temsil eden duygularını dışa vurmaktadır. Tepegöz, gerçeklikler dünyasından uzaklaşan kör bilincin ve sağır belleğin gayri meşru bir çocuğu olarak doğmuştur. Unutulmaya, bastırılmaya çalışılan sapkın arzuların sonucu olarak tek gözlü bir et yığıcı gibi görünür kılınan Tepegöz, durdurulamaz bir vahşilikle büyümüş, çocukluğunda dadılarının göğsünden kan çıkarırcasına emmiş, oyun arkadaşlarının kulağını, burnunu yemiş, günde bir kazan süt içse de doymak bilmemiş, sonunda Aruz Koca tarafından evden kovulmuştur. Annesinin parmağına taktığı yüzükle hiçbir şeyden etkilenmeyen Tepegöz, büyüdükçe insan yiyen bir canavara dönüşmüştür. Konur Koca Saru Çoban'ın ve diğerlerinin vahşi, şeytani ve hayvani duygularını sembolize eden Tepegöz, felaketler yumağı olarak toplumun başına bela olurken, kontrol edilemezse Oğuz'un sonunu getireceğini açıkça bildirmiştir (Şenocak, 2016: 1316-1323).

Ebru Şenocak'a göre, kolektifin anlatılarında tek gözlü bir yaratık olarak tasavvur edilen Tepegöz, insanoğlunun eksik taraflarını resmetmekte, güç kullanarak, zorla ele geçirecek, kendi çıkarları uğruna diğerlerini hiçe sayarak yakıp yıkan, bütün dünyaya hükmederek değerleri alt üst eden insanoğlunun hikâyesini somutlaştırmaktadır. Doğduğu andan itibaren diğerlerinin yaşamına ayak uyduramayan, yaşantısıyla, düşünsel boyutuyla farklı olan Tepegöz, Konur Koca Saru Çoban ve onun gibilerin tek boyutlu ve dar bir çerçeveden hayata bakışını, doyumsuzluklarını sembolize eder. Tepegöz, gerçeği göremeyen, belirli bir çerçevenin dışına çıkamayan, sağduyusu tahrip edilmiş insanları temsil etmekte, iyi ve kötüyü, hak ile batını karıştıran körleşmiş gönüllerin sahibi olarak, kirletilen dünyaya atılan bir tohumdur. Tepegöz, ahir zamanda ortaya çıkacağı rivayet edilen Deccal gibi yaşattığı felaketler zinciriyle insanlığa adeta hatalarını, kirlenmişliğini, çürümüşlüğüünü hatırlatmaktadır. Tepegöz ile doğuları aynı ana rastlayan kut sahibi Basat ise, ahir zamanda gökten inip Deccal'i öldürecek olan Hz. İsa gibi, Tanrı tarafından kutsanıp yeryüzüne bırakılmış bir kahramandır. Tanrı'nın kutsadığı alp Basat, tek gözlü canavar Tepegöz'ün yaşamına son verirken, aslında, gönüllerin arınarak insanlığın beslendiği saf suyun kaynağına, yani bilince ulaşmalarını sağlar. Hikâyede Basat, bulanmış zihinleri, paslanmış kalp aynalarını arındırarak, halkı kaostan kurtaracak ve zamanın büyüsunü yeniden yakalayacak tek güçtür. Çünkü o, Tanrı'nın kutsadığı, soyunu devam ettirmesini istediği bir milletin sonsuz yaşam enerjisi ve denge unsurudur (Şenocak, 2016: 1316-1323).

Nuriye Bastem, *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanı ve Axel Olrik'in Epik Yasaları* adlı çalışmasında Tepegöz'e de yer vermiştir. Nuriye Bastem'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz, ezilen insanın topluma olan düşmanlığını yansıtan bir tiptir; daha doğmadan garip bir nesne içindeyken Oğuz beylerince tekmelenmiş, taşlanmış ve ezildikçe de büyümüştür; ezilerek ve şiddete maruz kalarak doğduğu için, her zaman şiddeti bilinçaltında beslemiştir. Ahlaki kurallar, toplum düzenini sağlayan önemli kurallar bütünü olup, bu

kuralların çiğnenmesi, hem çiğneyeni hem de diğer toplum fertlerini olumsuz yönde etkiler ki, toplumun yozlaşmaya yönelmesi, bozulması anlamına gelir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Sarı Çoban'ın ahlaki kurallara yönelik bir anlık ihlali, sadece kendisini değil tüm toplumu içine alan bir felakete sürüklemiştir (Bastem, 2017: 393).

Kamran Aliyev'e göre, Tepegöz, Dede Korkut Destanları'nın yapısında tek çirkin ve mitolojik düşman karakteridir. Doğduğu andan itibaren adı belli olan Tepegöz'ün ismi kendisinden, yüzünden ve gözünden gelir. Tepegöz, Oğuzların düşmanlarından da çok daha güçlüdür. Tepegöz, çoban ile perinin evliliğinden dünyaya gelmiştir ki, yarı efsanevi bir karakterdir, gerçek ile mitin müşterek tecessümüdür; gerçekliği babası Çoban'dan gelirken, peri annesinin yadigarı yüzüğü taşıyarak kendi mitolojik niteliğini de korur (Aliyev, 2018: 129-131).

Bi Xun'a göre, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlıkta çok önemli bir konu olmuş, yüce dağ ve mağaralar tapınma aracı olarak eski efsanelerde çok güçlü bir Tepegöz şeklinde ifade edilmiştir. Sonraki Kazak halkına göre, Tepegöz insan şeklinde, çok uzun boylu ve insanüstü güce sahip, sadece alnında parlayan bir tek gözlü ve işi insanları yemek olarak tasvir edilmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ise bugün Tepegöz'le ilgili bilinen en mükemmel efsanedir ve eskiye ait Tepegöz destanıdır. Altay dil ailesine mensup milletlerin atalarına göre, yüce dağların tepelerindeki mağaralarında Tepegöz yaşardı, onun için bu milletlerin Tepegöz'le ilgili anlatılarında, Tepegöz anlatılırken hemen hemen hepsinde onun yüce dağların tepelerinde saklandığı veya yüce dağ tepelerindeki kaya mağaralarında gizlendiğinden bahsedilmektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Tepegöz'ün ortaya çıkışının eski dönemdeki yüce dağ ve mağaralara tapmayla doğrudan ilişkili olduğunu göstermekte ve eski dönemde yaygın olan dağa tapınma ve ibadet etme adetini ifade etmektedir ki, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlığın önemli konusudur (Xun, 2000: 472-477).

Bi Xun'un bu tespitleri oldukça önemlidir. Dede Korkut Oğuznameleri'ni anlatan Korkut, ozanlığının yanında Kam/Şaman'dır. Bunun da etkisiyle anlattığı destanlarda birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlüdür. Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152).

Mundy, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Basat tarafından kör edilen ve Basat'ı öldürmeye teşebbüs eden Tepegöz'ün ona yüzüğünü vermesini mantıksız olarak yorumlamıştır. Çünkü yüzük, Basat'ı kılıçlardan ve oklardan koruyacaktır. Bu nedenle Tepegöz'ün öldürmek istediği rakibine böyle bir özellik kazandırmaya çalışması düşünülemez. Mundy, bu mantıksızlığın nedenini, Tepegöz hikâyesinin daha önce var olan bir hikâyeye sonradan eklenmesiyle açıklamıştır. Tepegöz'ü Basat'ın nefsi olarak yorumlayan Alimcan İnayet'e göre ise, bu durum aslında nefsin kurnaz, aldatici, yanıltıcı, kandırıcı doğasından, Basat'ın içsel dünyasında yaşadığı çelişki ve çatışmadan kaynaklanmıştır (İnayet, 2015: 10-11). Mundy'nin bu tespitleri oldukça önemlidir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, önce Türkler arasında binlerce yıldan beri mevcut olan aslan tarafından büyütülen çocuk efsanesi ile Tepegöz hikâyesinin kaynaşmasından, sonra ise bu kaynaşmanın tarihi olarak Gök-Türk dönemindeki tarihi bir kişinin destani hatıraları olan Basat'a uyarlanmasından ortaya çıktığını belirttik (Eyüboğlu, 2019: 247) ki, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da görülen bazı boşluk, çelişki ve uyumsuzlukların nedeni, bu kaynaşmanın tam olarak gerçekleşmemesinden kaynaklanmıştır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki bazı uyumsuzlukların sebebi; binlerce yıl öncesinden gelen, kökeni eski Türk kamlarının/şamanlarının kötü ruhlarla mücadelesini anlatan mit, inanış ve efsaneler (Tepegöz), tarihi süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımlarda, eski Türklerdeki aslan tarafından büyütülen çocuk hakkındaki efsane (Arslan Çocuk Hikâyesi) ile kaynaşmış, bu kaynaşma da Basat adlı bir kahramana ve Dede Korkut Oğuzlarına uyarlanmış, böylece altyapısında birçok mit, inanış, efsane ve tabakayı bünyesinde barındıran Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır. Tarihi süreç içerisinde bütün bu unsurların tam olarak kaynaşamaması sebebiyle de hikâyede çeşitli boşluklar ortaya çıkmıştır (Eyüboğlu, 2019: 243). Tarihi süreç içerisinde toplumda yaşanan değişimler destanları da etkilemiş, destanların alt tabakası ile üst tabakası arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış, bu değişimler tiplere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2021b: 90).

Hasan Savaş'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz, mitik bir tiptir. Hikayenin başından itibaren olaylar gerçeküstü bir anlatımla verilirken, Tepegöz'le birlikte olaylar daha da mitolojik düzleme uygun bir hal almıştır. Sarı Çoban'ın bir su perisi ile cinsel ilişkiye girmesi sonucunda doğan Tepegöz, esasen cinsel bir yasağın çiğnenmesi üzerine Oğuz toplumunun başına bela olmuştur. Mit, kendi sınırlarını korumak için Oğuz kavmine insan yiyen bu tek gözlü yaratığı göndermiş ve koyduğu sınırların çiğnenmesi durumunda neredeyse yok olmaya kadar gideceklerini hikayenin altyapısında vermeye çalışmıştır. Tepegöz'ün insan eti istemesi ilginçtir. İlkel toplumlar veya bazı ruhsal bozukluklarda görülen bu yamyamlık durumunun, hikayedeki geçmiş bir geleneğin izleri olduğu söylenebilir. Fakat, mitin kendisini modern bir düzleme oturtma çabasına karşılık bu eski gelenek, Tepegöz'ün ölümü ile hikayenin büyümlü mekanında, mağarada yasaklanmıştır (Savaş, 2018: 359).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Tepegöz örneğinde topluma birçok mesajlar verilmektedir; zorla cinsel ilişkinin, yani ırza geçmenin kötü bir şey olduğu; çocukların sahihsiz bırakılmaması gerektiği; itelenerek, hor görülerek büyütülen çocukların ileride toplum için önemli sorunlar doğuracağı, bu nedenle de çocukların sevgiyle, hoşgörü ile büyütülmesi gerektiği; sağlıklı ailelerin sağlıklı toplumu meydana getireceği vurgulanmaktadır. Eski Türklerde, günümüzdeki gibi okulların veya eğitim kurumlarının olmadığı bir dönemde, toplumu, çocukları ve gençleri eğitime işlevini Dede Korkut gibi aksakallar ve onların öğütleri, anlattıkları destan, hikâye, masal ve efsaneler üstlenmişti ki, bu Dede Korkut'un, aynı zamanda bir eğitimci ve yol gösterici, kötülüklerden koruyucu olarak, eski Türklerdeki sağlıklı bir toplum için önemini de ortaya koymaktadır (Eyüboğlu, 2019: 473-474).

5. Destanlarda/Sözlü Kültürde Tepegöz

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Tepegöz, Orta Asya ulusları arasında, Kırgızlarda ve Kazaklarda, Kafkas halkları arasında yaygın olan hikâyelerden biridir. Bunlardan başka Binbir Gece hikâyelerinde olduğu gibi, İslami hikâyelerde de, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyenin başkahramanı olan Tepegöz görülmektedir. Bugün Anadolu'da türlü yerlerde tespit edilen rivayetlerin sayısı hiç de az değildir (Gökyay, 1973: DXLIII).

Muharrem Ergin'e göre, Tepegöz Hikâyesi'nin Anadolu'da yaşadığını ilk bildiren Muallim Cevdet'tir. O, çocukluğunda, babasının hizmetinde bulunan Bayındırlı Mehmet Çavuş'un bu hikâyeyi kendisine tatlı tatlı anlattığını aktarmıştır (Cevdet, H.1337: 89-92'den aktaran Ergin, 1989: 50).

Fuzuli Bayat'a göre, Tepegöz ve Basat ile ilgili efsane, masal, rivayet ve destan varyantlarının daha çok yayıldığını söyleyebiliriz; Tepegöz'le ilgili efsane varyantlarının sayısı kırktan fazladır. İnsan eti yiyen tek gözlü, dev cüsseli varlık hakkındaki masallar, aynı efsanenin varyantıdır. Bu masallar hem sayıca çoktur, hem de daha geniş bir alana yayılmıştır (Bayat, 2003: 23-24).

Fikret Türkmen'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde yaygınlık bakımından, Bamsı Beyrek'ten sonra Tepegöz gelmektedir. Tepegöz Hikâyesi, masallaşmış bir şekilde *Kellegöz*, *Depegöz* şeklinde yaşamakta olup, masal olarak anlatılan hikâyenin tipik özelliği mitik olmasıdır ve birçok ülkede, tek gözü olan devlerle mücadeleyi anlatan masallar vardır (Türkmen, 1994: 161'den aktaran Bayram, 2006: 25).

Ali Berat Alptekin'e göre, Tepegöz Hikâyesi; Anadolu ve Balkanlardaki sözlü kaynaklarda *Tepegöz*, Azerbaycan'da *Kellegöz*, Orta Asya'da ise *Yekegöz* adıyla sözlü kaynaklarda anlatılmakta olup, yüzlerce varyantı tespit edilmiştir (Alptekin, 2008: 413).

Saim Sakaoğlu'na göre, Tepegöz'ün Anadolu'da yirmiden fazla varyantı tespit edilmiştir. Tepegöz'ün Anadolu varyantları, *Tepegöz*, *Kellegöz*, *Tepegözler*, *Gözü Tepede*, *Tek Göz* vb. adlarla anlatılmaktadır (Sakaoğlu'dan aktaran Gülensoy, 2004: 88).

Tuncer Gülensoy'a göre, Tepegöz Hikâyesi'nin, Kazak Türklerinde sekiz, Kırgız Türklerinde üç, Türkmenlerde bir ve Altay Türklerinde bir varyantı olmak üzere toplam on üç varyantı tespit edilmiştir (Gülensoy, 2004: 88-90). Türk destan, hikâye, masal ve efsanelerinde devler oldukça yaygındır. Burada Tepegöz'e benzer bazı tek gözlü devlerden örnekler vereceğiz:

Bahaeddin Ögel'e göre, Anadolu'da söylenen masalarda Tepegöz için söylenen en yaygın ad ve deyiş *Tepedengöz*'dür. Bu masalarda, Dede Korkut Kitabı'nda da görülen ortak motifler anlatılmaya devam etmektedir (Ögel, 1995: 66).

Fuzuli Bayat'a göre, Anadolu efsanelerinde tek gözlü kavimden bahsedilir ki, Tepegöz bu kavmin lideridir. Anadolu'nun değişik yerlerinde bu efsanenin başka varyantları görülebilir. Orta Asya'da olduğu gibi, bazı Anadolu efsanelerinde de Tepegöz bir dev, onu öldüren kahraman ise Basat'tır; bazı varyantlarda Basat, üç kardeşten en küçüğüne veya bey oğluna dönüştürülmüştür. Anadolu efsaneleri, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un yakın şeklidir. Tepegöz'ün adı; Kazak varyantında *Birgözdi Deu*, Kırgız varyantında *Jalgızgöz*, Karakalpak varyantında *Jalgızgözdi Doo*, Türkmen varyantında *Egegöz* olarak geçmektedir. Bu varyantlarda Tepegöz motifine *Demirtırnak* motifi de eklenmiştir (Bayat, 2003: 24-25).

Naciye Yıldız'a göre, Kazak destanlarından *Dotan Batır Destanı*'nda, *celmavız*, altında tabak gibi gözü olan, kılık değiştirebilen dev bir yaratıktır (Yıldız, 2010: 47).

Bi Xun'a göre, Kazak Türklerindeki *Alik Mergen* hikâyesinde baş kahraman Alik Mergen'in Tepegöz'ü yok edişi anlatılmaktadır (Xun, 2000: 475).

Heckmann, Tepegöz Hikâyesi'nin, Kazak bozkırlarına kadar 28 varyantını tespit etmiştir. Azerbaycan'da da Tepegöz'le ilgili efsaneler halk arasında yaşamaktadır (Karakaşlı: 1964: 27-36'dan aktaran Erdem, 1998: 317).

Abdülkadir İnan ile Bahaeddin Ögel, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki bazı motiflerin *Manas Destanı*'nın bir parçası olan *Er-Töştük Destanı*'nda da görüldüğüne dikkat çekmişlerdir (Ögel, 1995: 68). Melek Erdem'e göre, Kırgız destanı *Manas*'ın devamı olan *Semetey Destanı*'nda da tek göz deve dair benzer motifler görülürken, Dede Korkut'un ve Kazılık Dağı'nın adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317). Kırgız Türklerinin *Boston Destanı*'nda yer alan *yedi başlı kempir/celmoguz*'un aslında birçok Türk boyunun mitolojisinde anaerkil dönemin izini taşıyan ve

birçoğunda tek gözlü veya kör olarak tasvir edilen bir dev olduğu dile getirilmiştir (İnayet: 2007: 50'den aktaran Yıldız, 2010: 46).

Fuzuli Bayat'a göre, Tepegöz'le ilgili Altay efsanelerinde mitolojik unsurlar çoğunluktadır (Bayat, 2003: 24). Karaçay-Malkar Türklerinin Nart destanlarında yer alan *emegen*'ler tek gözlü olumsuz bir dev tipidir (Yıldız, 2010: 43). Gagavuz sözlü kültüründe çok yaygın olan ve 11 ayrı varyantı derlenen *Tepegöz* anlatımları Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile ortak ve benzerdir. Ancak Basat, savaşçı bir kahraman iken, Gagavuzlarda anlatılan Tepegöz rivayetlerinde ise Tepegöz'le savaşanlar sıradan insanlardır (Özkan, 2015: 460).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, yer bakımından Odise'ye yakın olan kimi folklor varyantlarında Polifem hikâyesine benzer motifler vardır. Gürcü ve Dağıstan varyantları benzerdir. Bu varyantın kimi motifleri *Binbir Gece Masalları*'nda da geçmektedir. Özellikle Sinbad'ın gezilerini anlatan masalların birincisinde vardır (Jirmunskiy'den aktaran Gökyay, 1973: DXXXVI-DXXXVII).

Bi Xun'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy bugün Tepegöz'le ilgili bilinen en mükemmel efsanedir ve eskiye ait Tepegöz destanıdır. Bu tür Tepegöz efsaneleri Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletler arasında çok yaygın olup, hatta doğudan Avrasya'yı aşarak Yunan efsanelerine girmiştir. Günümüze kadar gelen Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü anlatı eserlerinde, Tepegöz'e rakip kahramanın adına genellikle *Mergen* sözcüğü eklenir ki, bu sözcük, Altay dil ailesine mensup milletler için ortak bir arkaik kelimedir (Xun, 2000: 472-477). Bi Xun'a göre, Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan Altay dil ailesine mensup Tunguz halklarından Evenkiler arasında yaygın olan, milletin menşei ile ilgili bir rivayette okçu kahraman Mengen'in Tepegöz'le olan mücadelesi anlatılmaktadır (Xun, 2000: 475).

Abdülkadir İnan'a göre, *Tepegöz* olarak adlandırılan yaratık, Türk boyları dışında, Samoyed-Ostyaklar'da da görülmektedir (İnan, 1987: 70'den aktaran Bayram, 2006: 24). Fuzuli Bayat'a göre, Tepegöz miti, Firdevsi'nin İran destanı *Şehname*'sinde İsfendiyar olayında görülmektedir (Bayat, 2016: 24). Zarife Nezirli-Sevinç Nezirli'ye göre, Dede Korkut Hikâyeleri, yapı ve tematik unsurlar bakımından *Enok'un/Hanok'un Kitabı*'ndaki hikâyeler ile bazı benzerlikler taşımaktadır; Nephilimler, Tepegöz'ü andırmakta, benzerlik ve anlatım açısından Tepegöz'e birebir uymaktadır (Nezirli ve Nezirli, 2016: 977-979).

Dede Korkut'un Dresden nüshası üzerinde ilk çalışmayı yapan Heinrich Friedrich Von Diez, ilk defa Tepegöz Hikâyesi'ni Almancası ile birlikte yayınlamış, Tepegöz'ü Homeros'un *Odysseia*'sındaki Polyphemos ile karşılaştırmış ve Dede Korkut'taki hikâyenin daha geniş olmasına dayanarak, bu hikâyeyi Yunanlıların doğudan aldığı sonucuna varmıştır (Ergin, 1989: 57). Wilhelm Grimm, Polyphemos'un Odise'nin hikâyesi içerisine sonradan sokulmuş olduğunu ve halk masalının Odise'den gelebileceğini, başka bir kaynaktan alınmış olacağını söylemiş, Grimm Kardeşler, bu masalın Dolapathos'tan, bir doğu kaynağından geldiğini tespit etmişlerdir. Bu masalda, bir haydudun Polifem soyundan bir devin önünden kaçışı anlatılmaktadır (Gökyay, 1973: DXXXVI; Sakaoğlu, 1998b: 28).

Pertev Naili Boratav'a göre, Homeros'un anlattığı Odysseus'un Polyphem ile mücadelesi ile Dede Korkut'ta yer alan Basat'ın Tepegöz ile mücadelesi arasında bazı benzerlikler vardır. Tek gözlü canavara tüm kıtalarda birçok ülke aktarımlarında rastlanmaktadır. Basat-Tepegöz konusunun ortaya çıkışında, Homeros'a dayanan ve Oğuzlar tarafından aktarılan Orta Asya destan ve efsanelerinin bir kaynaşmasının yaşandığı görülmektedir. Bu karışımı Türkler, Anadolu'nun özgün halkının aktarımlarında canlı olarak bulmuşlardır, gerçekten de hem Oğuzların hem de Homeros'un yorumlarında akış ayındır (Boratav, 2012: 61-62).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un konusunun *Odyssey*'in siklop (dev) Polifen'in kör edilmesine dair hikâyesinden bilinmekte olduğunu ve çeşitli şekillerde Kafkasya'da, *Binbir gece* adlı Arap masallarında, Yakın Doğu, Orta Asya ve Güney Sibirya'daki Türkler arasında, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmən, Kazak, Kırgız ve Altay Türkçelerinde kaydedilmiş, 15 ayrı nüshadan fazla şekillerinin olduğunu söylemiştir (Jirmunskiy, 1961: 618).

Abdülkadir İnan, *Er-Töştük Destanı*'nda nehirden görülen bir canavarın (devin) çıktığını hatırlatarak, Tepegöz'ün asla başkalarından alınmadığını, Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra Yunan sikloplarından alınma olmadığını belirtmiştir (Sakaoğlu, 1998c: 95; Fezyioğlu, 2004: 55). Avelbek Konıratbayev'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Sirderya bölgesinde ortaya çıkmış olup, destandaki mitolojik unsurlar Sakalar (İskit) dönemine uzanmaktadır. M.Ö. 7.-6. yüzyıllarda Asya'ya gelen Yunanlılar, yerli halkların arasında yaygın olan Tepegöz efsanelerini derleyip, Odyssee destanına eklemişlerdir. Yunanlılarda tek gözlü devlere *Polifem* denilir (Konıratbayev, 2000: 162-163).

Kamal Abdulla'ya göre, eski Yunan mitoloji kahramanı Odysseus ve Polyphemos arasındaki ilişkiler, Basat'la Tepegöz arasındaki ilişkilere benzemektedir. Tepegöz ile Polyphemos arasında birçok ortak özellikler vardır. Ama ikisi arasında farklar da çoktur (Abdulla, 2015: 27, 120-121, 266, 336).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, günümüzde masal, hikâye, efsane, roman, şiir, tiyatro senaryosu, çizgi roman ve çizgi film senaryosu formlarında işlenmiştir (Güvenç, 2014'ten aktaran Şenocak, 2016: 1315). Günümüzde devler, tv-sinema dünyasında oldukça popülerdir, çok sayıda fantastik öğeler içeren yapımlar izleyicilerle buluşmaktadır. Bu devler arasında Kiklop, Titan gibi eski Yunan destan kahramanı devler olduğu gibi, Elfler, Gorgoroth, Taşdevler, Dağdevler, Belgermer gibi devler de vardır (Yıldız, 2010: 41).

Sonuç

Tepegöz, bir çobanın bir peri kızının ırzına geçmesi sonucu gayrimeşru bir ilişkiden doğmuş, babası tarafından terkedilmiş, anası tarafından sahiplenilmemiş, normal bir aileye sahip olamamış, üvey bir ailede büyümüş, daha sonra üvey ailesinden de kovulmuş bir tiptir. Bütün bu yokluklar, eksiklikler, sevgisizlik ve nefret, Tepegöz tipini şekillendirmiş, en sonunda Tepegöz, Oğuzlar'ın başına bela olmuştur. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, bu bakımdan aile kavramının ve kurumunun; aile, ana-baba-kardeş sevgisinin ne kadar önemli olduğunu, bunların eksikliğinin toplumda ne gibi sonuçlara yol açabileceğini örneklemektedir.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Dede Korkut'ta tarihi en eski anlatılardır. Bu iki anlatının kökeni mitolojiktir. Bu iki anlatı mitolojiye ve inanışlara dayanmaktadır. Ancak tarihi süreç içerisinde, Türk tarihine paralel olarak, bir destanlaşma ve tarihileşme sürecine girmiş, kısmen tarihi kahramanları da bünyesine katarak, *büyük oranda mitolojik, kısmen destani-tarihi* bir görünüm de kazanmışlardır.

Dede Korkut'taki Tepegöz tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

Tepegöz'ün benzerlerinin eski eserlerde görülmesi, Tepegöz tipinin ne kadar eski bir tip olduğuna da işaret etmektedir. Tepegöz'ün ve tek gözlü devlerin, en batıdan en doğuya kadar bütün Türk Dünyası'nda yaygın bir şekilde görülmesi, bu anlatı ve tipin ne kadar eski olduğunu da göstermektedir. Tepegöz Hikâyesi, kahraman ile Tepegöz'ün mücadelesi, mağaraya ve çobanlara vurgu yapmak ve avcı ile çobanın mücadelesi şeklinde geçmektedir. Bu bakımdan bu hikâye, Türklerin atalarının avcılık toplayıcılıkla uğraştıkları devirden hayvancılık ile uğraştıkları devre geçişlerinin bir yansımasıdır.

Binlerce yıl öncesinden gelen, kökeni eski Türk kamlarının/şamanlarının kötü ruhlarla mücadelesini anlatan mit, inanış ve efsaneler (Tepegöz), tarihi süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımlarda, eski Türklerdeki aslan tarafından büyütülen çocuk hakkındaki efsane (Arslan Çocuk Hikâyesi) ile kaynaşmış, bu kaynaşma da Basat adlı bir kahramana ve Dede Korkut Oğuzlarına uyarlanmış, böylece altyapısında birçok mit, inanış, efsane ve tabakayı bünyesinde barındıran Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ve Basat-Tepegöz tiplerinde Türk tarihine paralel olarak uzanan birçok tarihi tabaka bulunmaktadır. Özellikle bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Türk tarihindeki çeşitli dönemler Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'u ve Basat Tepegöz tiplerini şekillendirmiştir.

Türk Dünyası'nın birçok bölgesinde ve başka milletlerde Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un; aslan tarafından büyütülen çocuk tipinin Basat ile kaynaşmadığı; Basat'ın Tepegöz'ün karşısına çıkartılmadığı; Tepegöz'ün insanlara musallat olduğu; başka bir kahramanın veya kahramanların Tepegöz'ün karşısına çıkartıldığı vb. farklı varyantları da bulunmaktadır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Tepegöz örneğinde topluma birçok mesajlar verilmektedir; zorla cinsel ilişkinin, yani ırza geçmenin kötü bir şey olduğu; çocukların sahihsiz bırakılmaması gerektiği; itelenerek, hor görülerek büyütülen çocukların ileride toplum için önemli sorunlar doğuracağı, bu nedenle de çocukların sevgiyle, hoşgörü ile büyütülmesi gerektiği; sağlıklı ailelerin sağlıklı toplumu meydana getireceği vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aciduman, A. ve Arda, B. (2011). "Dede Korkut Öyküleri Tıp Tarihi Bakış Açısıyla Ne Söyler?", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, S. 54, s. 189-196.
- Aliyev, K. (2018). *Açık Kitap: Dede Korkut*. Akt. Rabia Işık. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Alptekin, A. B. (2008). "Doğu Anadolu Bölgesinde Anlatılan Halk Hikâyelerinde Dede Korkut Hikâyeleri'nin Etkileri", *Türk Dili*, S. 683, s. 413-422.
- Bastem, N. (2017). "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanı ve Axel Olrik'in Epik Yasaları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 59, 2017, s. 389-400.
- Bayat, F. (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: KaraM.
- Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe, Sözdən Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayram, B. (2006). "Oğuz Epik Anlatımları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 1, s. 19-27.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

- Demir, N. (2017). *Ulu Han Ata Bitigi - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Devrim Küçükebe, H. (2015). "Dede Korkut Kitabı'nın Yabancı Dillere Çevirileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Milli Folklor*, S. 107, s. 108-121.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eliaçık, M. (2016). "Dede Korkut Kitabı'nda Tıbbi Konular ve Bunların Eski Tıp Kitaplarıyla Mukayesesi", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 563-569.
- Eliuz, Ü. (2001). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi", *Bilig*, S. 18 (Yaz 2001), s. 63-86.
- Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). "Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralanması", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/I, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 61-69.
- Ercilasun, A. B. (2004b). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2021b). Dede Korkut'taki Boğazca Fatma. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 90-116.
- Feyzioğlu, N. (2004). "Dede Korkut Hikâyeleri'nden Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi ile Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâyeye Simge ve İmgeler Bakımından Bir Yaklaşım", *Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, s. 51-60.
- Geldiyev, G. (2000). "Korkut Ata'nın Türkmen İkbali", akt. Recep Geldiyev, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 161-167.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gülensoy, T. (2004). "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.
- İbrayev, Ş. (2000). "Korkut ve Şamanizm", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 197-281.
- İnayet, A. (2015). "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın Yeni Bir Yorumu Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/2, s. 7-13.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği", çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kocasavaş, Y. (2014). "Korkut Ata'yla İlgili Bazı Kayıtların Düşündürdükleri". *İlmi Araştırmalar*, S. 0 (8): s. 139-144.
- Konıratbayev, Avelbek (2000). "Korkut Ata Hakkında", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Margulan, A. (2000). "Korkut: Efsane ve Hakikat", akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Nezirli, Z. ve Nezirli, S. (2016). "Dedem Korkut" ve "Hanokun Kitabı"ndaki Mitolojik Varlıkların Benzerliklerinin İzleri", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 975-980.

- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, S. (2015). “Dede Korkut Hikâyelerinde Muhayyile Ve Tarihsel Bilgi”, *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (Bayburt, 21-22 Mayıs 2015) Tebliğler*, edit. Fatih Yalçın ve Kürşad Kara. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 129-134.
- Özdamar, F. (2014). “Dede Korkut Kitabı'nın Çağdaş Müzik Sanatçıları Üzerindeki Tesiri”, *Milli Folklor*, S. 100, s. 125-137.
- Özkan, N. (2015). “Gagavuz Kültüründe Oğuz Unsurları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 455-464.
- Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1998). “Dedem Korkut'a ve Kitabına Dair”, *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları. s. 5-26.
- Sakaoğlu, S. (1998b). “Dedem Korkut Hikâyeleri'nin Avrupa Dillerine İlk Çevirileri ve Anadolu'daki İlk Derlemeleri”, *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları. s. 27-35.
- Sakaoğlu, S. (1998c). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Savaş, H. (2018). “Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boyda Ritüel Bir İnsan Kurbanı Var Mıdır?”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (12), s. 352-363.
- Sümer, F. (1959). “Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyette Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şenocak, E. (2016). “Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'a Arketipsel Bir Yaklaşım”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 3. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 1313-1328.
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Tamay, S. (2009). “Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Anlatması'nda Asalet, Güç ve Bilgelik'in Zaferi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 1, s. 161-171.
- Tanrıverdi, A. (2014). *Dədə Sözü İşığında*. Bakı: Elm və təhsil.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Xun, B. (2000). “Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli”, çev. Alimcan İnayet, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10, s. 465-481.
- Yıldız, N. (2010). “Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler”, *Millî Folklor*, S. 87, s. 41-51.